

UDK 338 (497.5 - 37 Đakovo) "1929/1941"
316.3 (497.5 - 37 Đakovo) "1929/1941"

Gospodarske i socijalne prilike u Đakovu i Đakovštini od 1929. do 1941. godine

Mira Kolar-Dimitrijević
Filozofski fakultet, Zagreb

Velika svjetska kriza nije poštedjela ni Đakovo ni Đakovštinu i bi-
jeda je zakucala na vrata mnogih seoskih i radničkih domova. Građan-
stvo, trgovci i obrtnici brane se od slične sudbine velikom štednjom i
snižavanjem nadnica zaposlenih ili njihovim otpuštanjem. U općoj pri-
vrednoj stagnaciji intervencionističke mjere države su ili promašene ili
nedovoljno djelotvorne, odnosno štite se bogatije i vladi privržene oso-
be.

Ova politika ojačala je srednji sloj koji i snosi najveće terete krize.
Članovi Hrvatske seljačke stranke ponovno se javljaju kao politički, ali i
kao gospodarski faktor kroz Gospodarsku slogu, zadruge i Hrvatski rad-
nički savez kao sindikat Hrvatske seljačke stranke. Ostali sindikati, oso-
bito jugoslavenski i komunistički, imaju izvjesnog uspjeha, ali on prema
ratu ne jača već slabi.

Monopolistički položaj HSS-a, zbog velikih obveza Banovine
Hrvatske prema izvozu, dovodi i Đakovštinu u težak socijalni položaj,
koji se pokušava zbog otežanog vođenja tarifnih i štrajkaških pokreta iz-
raziti na skupštinama Hrvatskoga radničkog saveza. Hrvatska seljačka
stranka na vlasti nije uspjela ispuniti data obećanja i danomice je zapa-
dala na terenu u sve veću krizu, pritisnuta zahtjevima izvoza odozgo i
zahtjevima osiromašenih radničkih slojeva odozdo. Trebalo je nešto mi-
jenjati.

1.

Đakovština je jedan od najbogatijih krajeva zemlje. Međutim, usprkos toga, ili upravo zbog toga, u međuraću ovo područje prolazi kroz velike gospodarske i socijalne teškoće, koje je zanimljivo spoznati i zabilježiti radi pamćenja i pouke. Politička i gospodarska kriza nije sve pogađala jednoliko, pa je i podjela naroda po stranačkom i vjerskom ključu bila velika jer je narod, nezadovoljan postojećim stanjem, tražio promjene i reorganizacije, pokušavajući se bolje organizirati i odgovoriti na teškoće. Ovaj rad ima za cilj da to pokaže na drugom dijelu međuraća, tj. od 1929. do 1941. godine.

Od 1929. do 1934. godine. Proglašenje šestosiječanjske diktature odrazilo se na cjelokupni gospodarski i socijalni život i u Đakovštini. U ovom vremenu, naročito za vrijeme velike svjetske krize, političke prilike su stabilne, a šef državne policije Miloš Uzelac strogo pazi da se nigdje ne naruši tzv. socijalni mir.¹ Međutim, velika svjetska depresija nije mimoišla ni naše krajeve; zahvatila je 1931. sva područja društvenog i gospodarskog života i u ovom kraju i trajala do 1934. godine.

Odlukama iz Beograda zabranjena su 1929. sva društva i stranke s "plemenskim" obilježjima. Đakovačko općinsko zastupstvo, izabrano u prosincu 1929. godine, nije ni počelo djelovati kada je došlo do imenovanja općinskog načelnika, odvjetnika dr. Antuna Švarcmajera, i drugih zastupnika, odozgo, pri čemu se pazilo da pored politički povjerljivih zastupnika u zastupstvu budu zastupani i materijalno osigurani i situirani predstavnici građanskog društva.² Vrlo poslušno formirali su se u općinskom zastupstvu odbori, pa je kotarski poglavar Jurica Gjurin, koji je smijenio Ladislava

1 Đakovo je moralo plaćati državnu policiju koju vodi Miloš Uzelac iz općinskog proračuna. (Narodna obrana, 44 od 1. XI. 1930.)

2 Za općinske vijećnike su postavljeni obrtnik Edo Brod, seljaci Franjo Čizmarević i Antun Đunderović, obrtnik Milan Ettinger, kanonik Mato Fier, ljekarnik Hugo Fuchs, veleposjednik Ljudevit Karić, obrtnik Mato Lay, građevinski obrtnik Stjepan Matais, obrtnik Đuro Maras, trgovci Mišo Matković i Vojislav Piller, obrtnik Josip Pišl, ravnatelj škole Vinko Rakoš, obrtnik Leonitije Sarkamač, trgovac Josip Šips, seljak Đuro Šmit i gostioničar Anton Urich. (Isto, 9 od 2. III. 1929.)

Katića, smatrao da je politička kriza, koja je krajem 1928. potresala i Đakovom, uspješno prebrođena. Bolesnog Švarcmajera polovicom svibnja 1929. smjenjuje odvjetnik dr. Antun Niderle.³ Niderle je priredio predsjedniku vlade Peri Živkoviću 4. srpnja 1929. svečani doček prilikom njegovog obilaska Slavonije.⁴ U kasnu jesen iste godine dr. Niderle se, zajedno s đakovačkim biskupom Akšamovićem, župnikom crkve Sv. Marka u Zagrebu dr. Svetozarom Rittigom, zagrebačkim gradonačelnikom dr. Stjepanom Srkuljem i uglednim predstavnikom hrvatske privrede i organizatorom zagrebačke "Prehrane" Šandorom Aleksanderom, uključio u poklonstvenu deputaciju kralju uoči njegovog rođendana, nastojeći na taj način umilostiviti kralja kako bi dozvolio slobodniji društveni život.⁵

Međutim, Dragan Devčić, vođa Mačekove Hrvatske seljačke stranke u Đakovu, izveo je diverziju na vlak između Strizivojne i Mikanovaca, zajedno s Mišom Kirchmayerom i dr. Željkom Klemenom, te su bili osuđeni na dulje vremenske kazne.⁶ Ovaj događaj se osjetio u Đakovu ne samo po praćenju novinskih vijesti tijekom sudskog procesa. Banska uprava Savske banovine smatrala je potrebnim da se na ovom području intenzivnije djeluje u savezu s Katoličkom crkvom, pa je Đakovo uskoro zatim posjetio ban Savske banovine dr. Josip Šilović, dugogodišnji predavač krivičnog prava na zagrebačkom Pravnom fakultetu i jedan od organizatora zbrinjavanja gladne hercegovačke djece u Slavoniji na kraju Prvoga svjetskog rata. Prilikom posjete Đakovu 30. ožujka 1930. on se založio za bolje odnose Katoličke crkve i svjetovne vlasti, rekavši da su to dvije grane istog stabla.⁷ Pri

3 Niderle je preuzeo poslove općine 24. lipnja 1929. (Isto, 20 od 18. V. 1929; 21 od 25. V. 1929.)

4 Isto, 27 od 6. VII. 1929.

5 Isto, 50 od 14. XII i 51 od 21. XII, 1929. Tom su prilikom delegaciju pustili vrlo dugo čekati na prijam kod kralja Aleksandra, te je ugledni zagrebački privrednik Šandor Alexandar tom prilikom doživio moždani udar od kojeg je i umro.

6 Isto, 19 od 10. V. 1930; 18 od 2. V. i 21. od 23. V. 1931. Obustavljeno je ne samo djelovanje HSS-a, već i Seljačke sloge, a napalo se i na Hrvatsku seljačku zadružnu banku te je ista likvidirana a Josip Predavec je optužen za malverzacije te je zatvoren. Propašću ove banke bili su pogođeni i neki osječki seljaci. (Isto, 40 od 5. X. i 43 od 26. X. 1929.)

7 Isto, 14 od 5. IV. 1930.

tome su se spominjale zasluge đakovačkog biskupa Strossmayera na uspostavi međusobnog povjerenja između Hrvata i Srba, ali i potreba da Crkva zadrži nepolitički značaj.⁸

Niderlovom podrškom katolički zadružni pokret i Zadružna gospodarska banka u Đakovu, koja se oslanjala na Slovensku gospodarsku banku, tehnički organiziraju poljoprivredu, a centar je svakako vlastelinstvo đakovačke Biskupije. Kotarski načelnik Mihajlo Desantić i kotarski agronom podržavaju ova nastojanja, pa je u biskupskom mlinu "Cereale" montiran stroj za čišćenje sjemenskog žita kako bi se smanjio kukolj na žitnim poljima, a iz Požege se poziva poznati vinogradarki stručnjak Stjepan Koydl radi regeneracije vinograda.⁹ Zakonom o prodaji pšenice od 15. srpnja 1931. mlin đakovačkog trgovca Wilima Minza u Semeljcima - Kešincima pripao je onoj grupi mlinova koji su mogli prodavati žito državnom Privilegiranom izvoznom akcionarskom društvu (PRIZAD-u) po beneficiranoj cijeni, kao i eksportni mlin "Rosa" u Vrpolju, Maksa Weisa, koji je mogao žito izvoziti u inozemstvo, pa su tako bili u prednosti nad biskupskim mlinom "Cereale". Zbog zaustavljene potražnje žita, pod utjecajem velike svjetske krize, cijeli ovaj sistem zapao je u tešku krizu, pa je Zakonom o prometu pšenice od 31. ožujka 1932. ukinuta podjela mlinova na ušurne i eksportne, ali su skladišta i dalje bila puna, jer princip slobodne konkurencije kroz kvalitetu i cijenu nije u kriznim uvjetima djelovao ni na europskom tržištu, jer su se ljudi odricali svega, smanjivši potrošnju na minimum. "Cereale" prestaje s radom.¹⁰ Država je zadržala veliku kontrolu nad prometom žita i brašna, uz ograničavanje zarade mlinarima, pa se mlinarstvo od tog vremena jednostavno nije isplatilo, iako je nekoć bilo vrlo

8 Isto, 19 od 10. V. 1930.

9 Isto, 38 od 20. IX. 1930.

10 Adam Hepfner koji je u ovom mlinu radio od 1892. do 1931., dakle gotovo punih 40 godina, bio je otpušten bez otpremnine. Na njegovu tužbu za potporu, zagrebačka Radnička komora je odgovorila tek početkom 1936. da nema pravo ni na potporu ni na otpremninu, jer nije obavljao ni trgovačke ni tehničke poslove. (Hrvatski državni arhiv, fond Radničke komore, (dalje: RK), 411/5-1950/1936.)

konjunktorna industrijska grana.¹¹ Tek od srpnja 1934. kada je temeljem trgovačkog ugovora s Trećim Reichom počeo izvoz poljoprivrednih proizvoda, pa i žita i brašna, u Treći Reich, mlinska industrija izlazi iz kriza, a ravnatelj PRIZAD-a dr. Edo Marković vodi brigu o Đakovu kao svom rodnom mjestu.¹² Dakako da se cijeli sistem zasnivao na isticanju prednosti zadrugarstva. Osnovane su žitarske zadruge u Đakovu, Vrpolju i Semeljci-ma, a iz Zagreba dolaze dr. Kuntarić, dr. A. Juretić, dr. B. Turina, kao i dr. Vjekoslav Gortan iz Zadrugne zveze iz Ljubljane i drže predavanja o zadrugarstvu, iako je narod zbog uništenja Gospodarskog hrvatsko-slavonskog društva 1925., a i Radićevog zadrugarstva, bio silno nepovjerljiv.¹³

To je i vrijeme kada se po Zakonu o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima, od 19. lipnja 1931., rješava sudbina đakovačkih velikih po-

-
- 11 Mlin "Rosa" u Vrpolju i "Sloga" u Đakovu bili su dionički, ali su više od polovicu dionica imali Leopold, Mihajlo (Mavro) i dr. Ignjat Weiss, te se može smatrati obiteljskim židovskim poduzećem. Nešto dionica su imali Mina Schwarsz, Julijana Koenig i Ruža Kolheim. Uz mlin u Đakovu, u Šedivyevoj ulici 8., nalazilo se skladište za žito. Godišnji promet kretao se oko 1,500.000 dinara (Hrvatski državni arhiv, fond Ponove, (dalje: Ponova) 2696/5). U istoj ulici bila je smještena i Trgovina žitarica i zemaljskih proizvoda u sirovom i prerađenom stanju Josipa i Luja Franka, s godišnjim prometom, prije sloma Jugoslavije, od 750.000 dinara (**Ponova, 3629/2**). Ušurni mlin je i pilana Ede Kaisera, koji se krajem devetnaestog stoljeća doselio iz Baranje, nalazio se u Gajevoj ulici 40, a njegova je vrijednost procijenjena na svega 200.000 dinara. Među malene mlinove (prekrupače) treba ubrojiti mlin Terezije Weiss u Pavićevoj 21. Kontrola PRIZAD-a utvrdila je izvjesne nepravilnosti u poslovanju mlina biskupskog veleposjeda "Štediše", pa je za novog upravitelja, zapravo povjerenika, postavljen Franjo Horvatović. (Narodna obrana, 40 od 1. X. 1932. Vidi i br. 45 od 10. XI. 1928, 37 od 12. IX. i 38 od 19. IX. 1931. te br. 5 od 30. I. 1932.)
- 12 Dr. Edo Marković bio je istaknuto ime kulturnog i privrednog života stare Jugoslavije. Rođen je u Đakovu 17. VII. 1885., te je završio Trgovačku akademiju u Osijeku i studij poljoprivrede u Halleu. Bio je više godina tajnik Saveza hrvatskih zemljoradničkih zadruga, a tijekom Prvoga svjetskog rata povjerenik za opskrbu na području Hrvatske i Slavonije. Kao pristaša hrvatsko-srpske koalicije dobio je istaknuto mjesto povjerenika za ishranu u vladi Narodnog vijeća Države SHS. Od 1919. do 1934. bio je zamjenik generalnog ravnatelja Jugoslavenske banke d.d. u Zagrebu, a od tada do smrti u atentatu 18. XII. 1939. generalni direktor PRIZAD-a. Bio je jedno vrijeme urednik jugoslavenski orijentiranog lista "Pokret", a osnivač je 1906. šaljivog lista "Koprive" koji je izvirgavao ruglu tadanje političke ličnosti. Bio je i osnivač Društva apstinenata i potpredsjednik Jugoslavenskog saveza trezvenosti itd.
- 13 Narodna obrana, 22 od 31. V i 30 od 26. VII. 1930., 30 do 25. VII. i 34 od 22. VIII. 1931. te od 13. II. 1932.

sjedna od Komisije u Osijeku, odnosno Odsjeka za sjeverne krajeve Banske uprave Savske banovine. Općinski agrarni odbori nemaju nikakvu izvršnu već samo savjetodavnu ulogu, a na pedeset agrarnih subjekata birao se jedan predstavnik. Isto tako odluku o eksproprijaciji šuma iznad 1000 hektara, odnosno šuma koje su trebale dobrovoljačke kolonije, donose banovine, odnosno Ministarstvo šuma i ruda. Đakovačka biskupija je u agrarnoj reformi prošla dosta dobro. Od 37.587 jutara zemlje (9.279 j. obradive i 28.308 j. šuma) u agrarnu reformu je ušlo 2.841 jutara obradive zemlje, a Biskupija je od svog posjeda prodala individualno seljacima 8.034 jutara. Od površine uključene u agrarnu reformu, 82% su dobili domaći siromašni seljaci, dobrovoljci su dobili 12,3%, a kolonisti iz raznih krajeva 5,6% zemlje. Individualnom prodajom zemlje interesentima, kao i prodajom šumskog drva na panju velikim slavonskim drvnim tvrtkama, vlastelinstvo Biskupije je došlo do sredstava s kojima je uredilo svoju strojarstvu, kolarstvu, kovačku i bačvarsku radionicu te mlin i pilanu, pa je ova ekonomija zapošljavala više od 20 stalnih kvalificiranih radnika.¹⁴

Popis stanovništva od 31. ožujka 1931. dao nam je popis stanovništva po osnovnim grupama zanimanja. U đakovačkom kotaru od 52.941 stanovnika 42.682 su živjela od poljoprivrede i šumarstva, 6.439 od industrije i zanatstva, 1.453 od trgovine, prometa i bankarskih poslova, 1.456 od javnih službi i slobodnih zanimanja (odvjetnici, liječnici), dok je 911 bilo bez zanimanja. Iako nas ovaj popis ne obavještava o stvarnim socijalnim odnosima, 13,33% onih koji su živjeli od nadnice ili plaća ukazuje da je dosta osoba bilo u najamnom odnosu. Od 7.055 osoba u najamnom ili plaćevnom odnosu, nadničara i slugu je bilo 4.268, radnika 1.555, šegrtu 276, kućne služinčadi 241, a činovnika i namještenika 715. Po broju radnika Đakovo je bilo ispred mnogih kotareva u Slavoniji, jer su manje radnika imali daruvarski, donjomiholjački, grubišnopoljski, našički, novogradiški, novski,

14 Biskupija je darovala 100 jutara krčevine dobrovoljcima iz Velikog Nabrđa. (Zdenka Šimončić-Bobetko, Agrarna reforma u sjevernoj Hrvatskoj 1918.-1941. godine. Pravno-ekonomska analiza, Zagreb, 1987., disertacija; Istra, Agrarne promjene u Đakovštini (1918.-1941.). Povijesni prilozi, 10, 1991., 219-247 i Zbornik muzeja Đakovštine, 4, 1977, 57-82. RK, 5190/1934 (3881))

pakrački, podravsko-slatinski, valpovački i županjski kotar. U industriji i obrtništvu je radilo 1.168 radnika, a u poljoprivredi 199 stalnih radnika, te je po ovom broju đakovački kotar bio jednak požeškom, a samo nešto slabiji od valpovačkog i vukovarskog kotara gdje su bile locirane velike tvornice. Po broju radnika u poljoprivredi nalazi se na drugom mjestu u Slavoniji, a jači od đakovačkog je samo slavonskobrodski kotar. Većina nadničara bila je, dakako, zaposlena u poljoprivredi (3.957).¹⁵

Struktura zemljišnih posjeda ruši mit o bogatom đakovačkom kotaru. U 1931. godini 23,88% svih površina bilo je do 2 hektara i držali su svega 1,575 obradive površine. Posjeda između 2 i 5 hektara bilo je 30,42 i imali su 12,71% površine. Posjedi između 5 i 20 hektara imali su u ukupnom broju posjeda učešće od 41,40% i zauzimali su 48,20% zemlje, a većih posjeda, do 100 hektara, bilo je 4,26% i imali su 16,36% zemlje. Posjedi s više od 100 ha imali su 0,04% svih posjeda s 21,16% površine.¹⁶ Sastav posjeda ukazuje da je petina svih gospodarstava bila vrlo siromašna, a njihovi su članovi morali obično dopunskim radom upotpunjavati svoje prihode i prihode svog domaćinstva. Gotovo se isti zaključak dobije ako se razmotre podaci o zaduženosti. Na đakovačkom kotaru 17,34% svih seoskih gospodarstava bilo je zaduženo, od čega kod Privilegirane banke, koja je počela djelovati 1929. godine, samo 8,05%. Kod Privilegirane državne Hipotekarne banke bilo je zaduženo 4,31%, a kod ostalih novčanih zavoda 39,77%. Kod zemljoradničkih zadruga bilo je zaduženo 6,41%, a kod privatnih zajmoprimaca, pod krajnje nepovoljnim kamatama, 41,46%.¹⁷ Ova zaduženost iskazuje stanje u 1932. godini, kada je već svjetska kriza izbila i u Hrvatskoj, djelujući na gotovo sve privredne grane. Zbog prodaje seljačkih imanja na dug, i teškoća oko zapošljavanja, sve je više siromašnih, i u biskupijskoj kuhinji za siromahe "Kruh sv. Ante", kao i u đakčkoj kuhinji za

15 Ovdje se nalaze detaljni podaci o provedbi agrarne reforme u đakovačkom kotaru. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931. godine, IV, Sarajevo, 1940, 214-215; Mile Konjević, Položaj radnika u Slavoniji 1929.-1941. Zbornik HISB, Brod, 15, 1978., tabele.

16 Marijan Matić, Odras privredne krize (1929.-1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj. Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 8, 1976, 358.

17 Isto, 363.

siromašnu djecu. Nepoznati autor napisao je početkom 1932. da je Đakovo preplavljeno sirotinjom, a znak velikog zla je to što su upravitelju kuhinje "Kruha sv. Ante" dr. Matiji Petliću nagrnuli "... ne samo djeca i žene nego i muževi."¹⁸ Pritisak na biskupsku sirotinjsku kuhinju postao je tolik da je dr. Petlić predložio da se u financiranje kuhinje uključi i đakovačka općina, koja zanemaruje prehranu sirotinje te samo četrdeset obitelji pomaže novčano, ne sagledavajući cjelokupnost i veličinu bijede u Đakovu i okolini. U proljeće 1932. općini je podneseno više od 200 molbi za pomoć, ali je ona pozitivno riješila samo 104 molbe. Tek u jesen 1932. dr. Niderle saziva općinske vijećnike i još 140 građana tražeći pomoć. Međutim, na taj sastanak 12. studenog 1932. odazvalo se samo četrdeset Đakovčana i na njemu je Julio Mahler kritizirao općinu što previsokim porezima otežava investiciju aktivnost pojedinaca, te istaknuo da općina mora preuzeti ulogu investitora i uređivati ceste plaćajući zaposlene bonovima za hranu. Prešavši preko ovog prijedloga gradski načelnik je inzistirao da se za prehranu 150 obitelji tijekom tri mjeseca prikupi barem 13.500 dinara od građana, te je potpisao listu kojom se obvezao da će mjesečno davati 200 dinara. Dr. Petlić je ovu svotu ocijenio nedovoljnom, jer da odvjetnik i načelnik dr. Niderle ima mjesečni prihod od najmanje pet tisuća dinara, pa je Niderle povisio svoj prinos za još stotinu dinara.¹⁹

Bijeda u selima Đakovštine nije bila tako vidljiva, ali je bila duboka i ne od jučer. Podatak dr. Žige Neumanna, da je u dvanaest godina (od 1919.-1931) umrlo u đakovačkom kotaru od tuberkuloze 2.469 osoba, bio je znak da je socijalno-zdravstvena preventiva, a i liječenje bijednih, nedo-

18 Narodna obrana, 8 od 20. II. 1932. Velika svjetska kriza izbila je u našem kraju munjevito. Nakon što je engleska napustila zlatnu podlogu, dolazi do povlačenja kredita iz Wiener Anstralta i praške Živnostenske banke, pa su preplašeni štediša u Hrvatskoj počeli povlačiti svoje štedne uloge. Banke nisu mogle udovoljiti pojačanoj tražnji isplata, te su morale zatvoriti šaltere. Ova kriza je snažno uzdrmala hrvatski financijski kapital.

19 Narodna obrana, 3 od 17. I. i 6 od 7. II. i 27 od 4. VII. 1931; 8 od 20. I., 11 od 12. II., 47 od 19. XI., 48 od 26. XI i 50 od 10. XI. 1932. U proljeće 1932. đakovačka općina je podijelila sirotinji 1.650 kg pšenice i 61 metar drva. U jesen 1932. dr. Franjo Herman i Mato Fišer obvezali su se na svakomjesečnu pomoć od 200 dinara, a mnogi su davali priloge u naravi, jer se do novca teško dolazilo pa ga je teško bilo i darivati.

voljno i slabo organizirano.²⁰ Mihovil Proškić je napisao da seljaci Levanjske Varoši trebaju imati barem 500 dinara u gotovini ako trebaju liječnika, a bilo je malo seoskih domaćinstava koja su raspolagala tom svotom već nekoliko mjeseci nakon žetve.²¹ Zbog vrlo niske cijene pšenice mnogi seljaci nisu ni htjeli prodati žito, pa su radije odvajali žito za pomažanje nezaposlenih poljoprivrednih nadničara nego da ga daju u besćenje nakupcima. Međutim, ipak je trebalo imati novaca za kupnju soli, šibica i petroleja, pa je kotarski načelnik izvijestio 1932. da se prodaje "...dio stoke, koji je potreban u svakom kućanstvu."²² Do zarade nisu mogli doći ni siromašni seljaci koji su radili kao šumski radnici na eksploataciji šuma, jer je i Našička industrija drva d.d. ostala radnicima dužna zaradu za sječū šume kod sela Musić, jer je zastala i njena prodaja drveta na međunarodnom tržištu.²³ Urod seljaka tih godina bio je isti kao prethodnih godina, ali su prodajne cijene bile prepolovljene, i nitko više nije mogao usklađivati potrebe i porezne terete s redovnim dohocima, pa je započelo sve jače zaduživanje. Stalno padanje cijene poljoprivrednih proizvoda i stoke bacalo je seljaštvo u očaj koji je graničio s borbom za samoodržanje, pa se sve češće pomišlja na stvaranje proizvodno-prodajnih zadruga i jedinstveni istup na tržištu.²⁴ U 1932. godini je došlo i do podbačaja žetve i umjesto 319.999 mtc dobijeno je na 36.300 jutara u đakovačkom kotaru jedva 131.000 mtc pšenice, a samo za ishranu ovdje živućeg stanovništva trebalo je 130.000 mtc. Ing. Ivan Šošarić, kotarski poljoprivredni referent, izračunao je da je ovako lošim prinosima poradi žestoke zime, kiša i zaraza pšenice rđom, poljoprivreda pretrpjela štetu od šest milijuna dinara, te se zalaže za sijanje selekcionirane pšenice, ukazujući na povoljne rezultate Žitarske zadruge u Vrpolju.²⁵

20 Samo 1923. umrlo je od tuberkuloze 228 osoba. (Isto, 18 od 2, V, 1931.). U 1932. iskazano je da je od 1922. do 1931. umrlo 13.411 ljudi, od čega 1906 od tuberkuloze. Trebalo je ispitati zašto postoje razlike u brojčanom iskazu. (Isto, 123 od 4. VI. 1932.)

21 Toliko je, naime, trebalo platiti za takse i liječnički honorar. Levanjska Varoš koja je 21 km udaljena od Đakova. (Isto 22 od 30. V. 1931.)

22 **Matica**, n. dj., 394.

23 RK, 203/2-1377/1932 – izvještaj Mirka Torjanca od 10. II. 1932.

24 **Narodna obrana**, 3. od 16. I. 1932.

Gotovo nikakvo poboljšanje nije uslijedilo ni nakon Zakona o zaštiti poljoprivrednika iz 1932. godine, jer se zaštita odnosila samo na dugove učinjene do 20. travnja 1932. godine, a pored toga, Zakon nije regulirao dugove za poreze, kao ni dugove Narodnoj banci, Državnoj hipotekarnoj banci i Privilegiranoj agrarnoj banci, gdje su se kamate i dalje morale plaćati. Budući da su istu zaštitu zatražile i neke privatne banke, dolazi do potpunog mrtvila u kretanju novca, i u 1933. godini poljoprivreda tone u još dublju krizu, povlačeći za sobom na đakovačkom području i sve ostale privredne grane.²⁶ Za sto kilograma žita dobivalo se polovicom 1933. godine u Đakovu svega 110-115 dinara, za kukuruz 65-68 dinara, a za zob 55 dinara. Cijena žitu je i dalje padala i na početku 1934. godine žito se prodaje za 85, a kukuruz za svega 45 dinara.²⁷ To je bila najniža cijena zabilježena u Đakovu u međuraću, ali je težina gospodarsko-socijalnog položaja naroda stvarala povoljnu klimu za postepeno oživljavanje opozicionih i, dakako, u tom vremenu ilegalnih stranaka, tj. Hrvatske seljačke stranke (HSS) i Samostalne demokratske stranke (SDS) nakon vraćanja ustavnosti u jesen 1931. godine.²⁸ Tek u srpnju 1934. cijene pšenice su ponovno počele rasti, što je bila posljedica izvoza poljoprivrednih proizvoda u Treći Reich, ali je istovremeno svinjska kuga zaledila za više mjeseci trgovinu svinjama, pa je seljaštvo i dalje patilo od besparice.²⁹

Teško krizno stanje odrazilo se na podbačaju poreza i općinskih prireza. Raspoložemo podacima samo za Đakovo: osnovni porez (zemljarina, kućarina, tecivarina, rente, poslovni porez) smanjio se u 1929. godini od 6.538.633 dinara na 6.478.081 dinara, dopunski (prirezi) od 2.810.792 na

25 Šošćarić je uzaludno zamolio Bansku upravu da pomogne Đakovštini zajmom za sjetvu pšenice. (*Isto*, 36 od 3. IX. 1932.)

26 Zaštitu su dobili seljaci do 50 hektara obradive zemlje, odnosno zadruge do 120 hektara. (*Isto*, 45 od 5. XI. 1932.)

27 *Isto*, 32 od 5. VIII. 1932. i 3 od 19. I. 1934.

28 **Hrvatski državni arhiv, grupa Politička situacija (XXI)** (dalje: XXI), br. 3474/1934. – Izvještaj kotarskog načelnika Desantića od 31. I. 1934.

29 **Narodna obrana**, 29 od 27. VII. 1934. Đakovački mlinovi su otkupljivali žito po 95 dinara, a na sajmu se moglo prodati žito za 100 dinara. Neke žitne zadruge, kao npr. zadruga u Bošnjacima, izgradile su svoje vlastite male mlinove. Za kilogram živih svinja dobivalo se 6,5 dinara. (*Isto*, 49 od 7. XII. 1934.)

2.232.040 dinara, a globe su opale od 12.207 na svega 8.847 dinara. Ova tendencija se nastavila i dalje, i dok je ukupno oporezovanje 1929. iznosilo 9.719.519 dinara, ono 1930. iznosi 8.089.977 dinara, ne računajući tu banovinski prirez, koji je u 1930. opteretio stanovnike Đakova s 1.293.865 dinara.³⁰ U 1933. godini trebalo je u općinsku kasu ući 2.314.000 dinara prireza, a uplaćeno je samo 1.112.000 dinara, a zbog zastoja u trgovini i trošarina je smanjena na svega 526.000 dinara, pa općina nije mogla isplatiti honorar ing. Samuilu Langu, pod čijim je nadzorom i nacrtima izgrađena od 1932. do 1933. nova zgrada škole, dajući zaposlenje mjesnim obrtnicima.³¹

Obrtnici i trgovci Đakova mnogo rade da prežive krizu. Milan Ettinger kao predsjednik, Mato Lay kao tajnik i Josip Pavošević kao član đakovačke podružnice Saveza hrvatskih obrtnika nastoje organizirati međusobno ispomaganje u slučaju potrebe. Đakovački postolari i opančari uzaludno se protive otvaranju Batine trgovine u kući Rudolfa Bodea u Vilsonovoj ulici 1931. godine, znajući da će mnogi ostati bez posla.³² Po Zakonu o radnjama s kraja 1931. godine, 7. kolovoza 1932. godine u obavezno Udruženje zanatlija za Đakovo i kotar učlanilo se 150 obrtnika, s time da je upravni odbor Saveza hrvatskih obrtnika u istom sastavu preuzeo i ovo udruženje, koje je bilo pod kontrolom Zanatske komore u Osijeku. Sedamdesetpet đakovačkih trgovaca organiziralo se opet 22. kolovoza 1932. po istom Zakonu u Udruženje trgovaca, te je za predsjednika izabran Vojislav Piller, za potpredsjednika Oskar Mahler, trgovac i pivar, i Jakob Epstein, trgovac gotovih odijela.³³ Poslije proglašenja moratorija za seoske dugove i banke

30 **Isto**, 2 od 10. I. 1931.

31 **Isto**, 4 od 26. I. 1934. U 1933. izdano je u Đakovu samo 18 građevnih dozvola, pa je dobrodošla gradnja škole nezaposlenim radnicima. Isto tako 1933. je u katedrali buknuo požar pa je trebalo dosta toga popraviti. Treba spomenuti da je znatna sredstva za popravak odobrio profesor povijesti dr. Stjepan Srkulj, tada ministar građevina.

32 **Isto**, 43 od 24. X. 1931.; **Historijat đakovačkih obrtnika**, Đakovo, 1937, 14. Počeli su se organizirati i obrtni dani, te posjećivanje Zagrebačkog zbora. Ukupno je u Udruženju zanatlija bilo 1.143 članova. Udruženje je imalo i sekciju drvodjelskih obrtnika. (**Narodna obrana**, 32 od 10. VIII. 1934.)

33 **Isto**, 26 od 28. VI. i 35. od 27. VIII. 1932.

položaj đakovačkih obrtnika toliko se pogoršao da je, za one koji se nisu mogli uključiti u građevinske radove, trebalo osnovati kreditnu zadrugu koja je mnoge spasila gladi. Obrtnici koji imaju prijavljeni obrt i plaćaju prinose vode tešku borbu protiv nadriobrnika, koji rade na crno, te su u 1932. podnesene 44 prijave zbog ilegalnog rada.³⁴

U rujnu 1931. oktroirani ustav obećavao je popuštanje dotadanjeg policijskog terora, ali su mnoge zabrane i dalje ostale. To je došlo do izražaja na parlamentarnim izborima kada je vladina stranka morala pobijediti. Na izborima 8. studenoga 1931. godine dr. Ivan Lončarević, odvjetnik iz Srijemske Mitrovice, dobiva 5.895 glasova, a đakovački obrtnik Milan Ettinger svega 2.762 glasova. Od 13.251 upisanih birača u đakovačkom kotaru na izbore je izašlo 65,3% (8.659), što je bilo 10% iznad banovinskog prosjeka i ukazuje da je stanovništvo Đakovštine još uvijek vjerovalo da se preko parlamenta, odnosno preko predstavnika Jugoslavenske radničko-seljačke demokratske stranke (JRSD), čiji je predstavnik bio dr. Ivan Lončarević, može utjecati na vođenje gospodarske politike u zemlji, a osobito na smanjivanje poreznih opterećenja.³⁵ Prelazak Lončarevića u opozicioni Narodni seljački klub dr. Nikole Nikića raspravljan je u Đakovu na skupštini 24. travnja 1932. Prisutni, među kojima je bio i senator Tomo Kovačević iz Sibirja, Milan Ettinger, kotarski načelnik Mihovil Desantić, upravitelj đakovačke podružnice Prve hrvatske štedionice, Đuro Predmerski, izjasnili su se protiv stvaranja bilo kakve stranke ili kluba izvan JRSD-a, koju je u Đakovu vodio Andro Morić.³⁶ Međutim pojačavanje gospodarske krize tijekom 1932. i 1933. ojačava HSS, jer se obećanja, dana seljacima prilikom predizborne aktivnosti od vladine stranke, nisu ispunila, a pored toga seosko stanovništvo nije imalo razloga da se oduševljava "jugoslavenstvom" koje se izražavalo kroz krutu centralizaciju i zapostavljanje samoupravljanja pa su općinama gotovo svugdje upravljali komesari. Poslije izlaska Dragana Devčića, 7. svibnja 1932., s dvogodišnje robije, mogla se očekivati življa aktivnost HSS-ovske stranke, premda đakovački

34 Kreditna zadruga osnovana je 12. II. 1933. (Isto, 9 od 25. II. 1933.; **Historijat**, n. dj., 16.)

35 **Narodna obrana**, 41 od 10. X. i 46 od 14. XI. 1931.

36 **Isto**, 18 od 30. Iv. 39 od 24. Ix. I 40 od 1. X. 1932.

načelnik dr. Niderle banu, dr. Ivi Peroviću, prilikom njegove posjete Đakovu 28. lipnja 1932. godine, izjavljuje da je narod privržen "narodnom i državnom jedinstvu".³⁷ Međutim, stvarno stanje odražavaju ostavke jednog dijela đakovačkih općinskih zastupnika. I općinski Odbor za suzbijanje nezaposlenosti i bijede morao je u 1933. nabaviti sredstva za ispomaganje 234 socijalno ugroženih obitelji, što je kraj podbačaja općinskih prihoda značilo dodatno opterećenje općinskog proračuna. Sve se glasnije kritizira i izjava kotarskog načelnika Banskog upravi da u Đakovu ima barem 200 kvalificiranih radnika u obrtu i industriji, kojima je to glavno zanimanje, a ne 32 kako je iskazao kotarski načelnik te traži određenu pomoć od banovine za javne radove na području đakovačkog kotara.³⁸

Mnogo brige općinskim vijećnicima zadaje dug beogradskoj Državnoj hipotekarnoj banci, koja je imala svoju filijalu i u Zagrebu. Općina nema novaca da otplaćuje glavnice i jedva ima snage da plaća anuitete. Bio je to dug načinjen za gradnju građanske škole, pa je na sjednici 19. siječnja 1934. godine, kada je već pola godine na čelu općine načelnik Andrija Morić, zaključeno da se zamoli Banska uprava da dozvoli posudbu 290.000 dinara iz općinskih zaklada, jer je iz fonda za gradnju Građanske škole potrošeno tijekom najveće krize 628.000 dinara nenamjenski. Morić, koji je prvih godina poslije Prvog svjetskog rata surađivao s dr. Ivanom Ribarom u Jugoslavenskoj demokratskoj stranci, sada je znatno demokratičniji, pa organizira popravak puta Đakovo – Satnica – pustara Ivandvor, i Đakovo – Dragotin, na kojim poslovima je smjena radnika vršena svaka dva tjedna, što je dakako ublažavalo nezaposlenost.³⁹ Banska uprava nije odobrila trošenje zakladnih sredstava, a Đuro Predmerski i Lujo Frank nisu uspjeli kod Hipotekarne banke dvadesetogodišnji dug općine pretvoriti u

37 **Isto**, 20 od 14. V. i 26 od 28. VI. 1932. Već u kolovozu su se pojavili HSS-ovski leci, ali policija nije mogla dokazati vezu između Devčića i letaka. (**Isto**, 36 od 3. IX. 1932.)

38 U odboru su bili Niderle, Ettinger, dr. Žiga Neumann, Đuro Maras, Franjo Strahl, Franjo Kurtz, Jovo Urban, Nikola Milić, Dane Tišma, N. predmerski, Paul Spitzer i Antun Kalman. (**Isto**, 6 od 4. II. 1933.)

39 **Isto**, 5 od 2. II., 8. od 23. II., 24 od 15. VI., 27 od 6. VII. i 33 od 17. VIII. 1934. cijena kilovata, a električne energije od 10 na 8 dinara, jer centrala je poslovala pozitivno. (U 1935. u proračunu je planiran prihod od centrale u iznosu od 695.453 dinara, od općinskih prireza 115.000 dinara, a od trošarine 125.000 dinara) (**Isto**, 3 od 19. I. i 44 od 2. XI. 1934.).

tridesetogodišnji. Stoga je općina odlučila da se kod Hipotekarne banke zaduži za novih 600.000 dinara, a istovremeno da se priđe krajnjoj štednji. Dizanje novog zajma od čak 1.200.000 Banska uprava je odobrila, ali uz uvjet da Savska banka, kao banovinska banka, koja je preuzela dug Đakova od Hrvatske hipotekarne banke, naplati anuitete za 1932. i 1933. godinu. Ovu je odluku podržao i ban Ivo Perović koji je 24. rujna 1932. posjetio Đakovo.⁴⁰ U međuvremenu je ubojstvo kralja Aleksandra u Marseillu odložilo dizanje ovog zajma, ali su Đakovčani, ovisno o režimu i dr. Peroviću, koji je postao član namjesništva i time skrbnik maloljetnog prijestolonasljednika Petra II, sudjelovali na pokopu kralja s čak 150 ljudi.⁴¹

Svakako je zanimljivo kako se kriza odrazila na smanjivanju zarada i kod onih koji su radili. Prosječne nadnice socijalno osiguranih radnika u Slavoniji iznosile su 1929. godine 27, 94, a 1934. godine 23,98 dinara, a nadnica 1929. godine 20,86, odnosno 1934. godine 17,62 dinara. Nominalno, novčane zarade zaposlenih se dakle i nisu jako pogoršale, jer se kilogram kruha mogao dobiti za dva i pol dinara.⁴² Međutim, nezaposlenost a onda i pogoršanje radnih uslova, uz povećanje intenziteta posla, ugrožavali su radništvo. Policija je započela pregledavati radnje i utvrdila u prosincu 1931. da je broj šegrta u pekarnicama prevelik u odnosu na kvalificiranu radnu snagu, a položaj šegrta, iako su bili namješteni preko Hrvatskog Radiše više nego jadan, jer ni ta organizacija nije imala novaca za obilazak svojih šticićenika.⁴³

Zbog objektivne političke situacije javno djelovanje radnika bilo je moguće samo socijaldemokratima koji su imali vodstvo radničkih komora, ali i vodstvo reformističkih sindikata Ujedinjenog radničkog sindikalnog

40 **Isto**, 5 od 2. II., 8 od 23. II., 24 od 15. VI., 27 od 6. VII. i 33 od 17. VIII. 1934. Zbog ovih novih opterećenja smanjila se početkom 1934. cijena kilovata električne energije od 10 na 8 dinara, jer centrala je poslovala pozitivno. (U 1935. u proračunu je planiran prihod od centrale u iznosu od 695.453 dinara, od općinskih prireza 115.000 dinara, a od trošarine 125.000 dinara) (**Isto**, 3 od 19. I. i 44 od 2. XI. 1934.)

41 **Isto**, 42 od 19. X. 1934.

42 **M. Konjević**, n. dj., 95

43 Pekarski šegrt Ivan Tabaček (rođ. 1917.) na upit Miloša Uzelca gdje spava, rekao je da spava u spremnici za brašno i da "pod sebe metne jednu vreću, a u drugu se uvuče". (RK, 3960/1932.)

saveza Jugoslavije (URSSJ) i Općeg radničkog saveza (ORS) u svojim rukama.

Početakom 1930. u Đakovu je registrirana podružnica Saveza metal-skih radnika Jugoslavije u okviru URSSJ-a, ali se ova podružnica nije održala do kraja velike svjetske krize, jer su propali i poslodavci gdje su ti radnici bili zaposleni.⁴⁴ Oko polovice 1931. pobunili su se čaraparski radnici u Đakovu, kojih je bilo izuzetno mnogo, i taj pokret se proširio i na Slavonski Brod, Vinkovce i Vukovar. Pokret je završio potpisivanjem kolektivnog ugovora 5. studenoga 1931. kojim je određen broj šegrta prema broju pomoćnika, čime su se kvalificirani radnici zaštitili od prekomjerne uporabe gotovo besplatnih šegrta.⁴⁵ Čarapari vode pokret i 1932., te su pregovori vođeni u hotelu "Central" Stjepana Szabe u Đakovu, i ovim pregovorima prisustvuje Stevo Bublic iz osječke ekspoziture Radničke komore i inspektor rada Šmit, a pregovore vodi kotarski načelnik Desantić. Ovi su pregovori završeni odlukom da se radništvo može slobodno organizirati u svojim sindikatima radi zaštite svojih gospodarskih interesa. Politika je dakako bila isključena.⁴⁶

Može se uočiti da je velika svjetska depresija jače djelovala na gradove nego na sela, pa se to osjetilo u vraćanju nezaposlenih radnika iz industrijskih centara na selo. I u Đakovo su se vratili radnici koji su bili skloni društvenom i sportskom organiziranju.⁴⁷ Oblasnoj konferenciji URSSJ u Osijeku 17. veljače 1932. prisustvuje Matija Lukić iz Đakova, kao predstavnik Saveza privatnih namještenika Jugoslavije,⁴⁸ a na izborima za Radničku komoru, 28. i 29. listopada 1933., glasa u Đakovu 262 radnika za

44 M. Konjević, Radnički pokret u Slavoniji 1929-1941, Slavonski Brod 1981, 21 i 24.

45 Isto, 113.

46 Pregovorima su iz Đakova prisustvovali čarapari Đuro Maras, Josip Belijan, Ivan Vionić, Pavle Brdarić, Makso Kerepa, Tomo Jančiković, Josip Slaninka, Ilija Kovačević, Mijo Grigić, Fridrich Knebl, Alojz Slaninka, Pero Antulović, Nikola Stažić iz Gorjana, Ivan Kraus iz Kešinaca i Mišo Gavranović iz Forkuševaca. (RK, 8375/1932; **Čaraparski-pletački vijesnik**, 1 od 21. XII. 1933. – Dopis čarapara iz Đakova)

47 Vidi članke Stjepana Rechnera i Vladimira Geigera o povijesti sporta u Đakovu i Đakovštini, u: **Povijesti sporta**, 80, Zagreb, 1989, 320 i d.

48 Konjević, Radnički pokret, n. dj., 19.

URSSJ i 22 radnika za Haraminin ORS.⁴⁹ Te je godine počeo i tarifni pokret mlinarskih radnika u Osijeku, Đakovu, Vrpolju i Kešincima, jer se zbog loših prilika u mlinarstvu položaj radnika zaposlenih u toj struci pogoršao do nepodnošljivosti. Čini se da je sindikalno organiziranje mlinarskih radnika na Đakovštini započelo od mlina Milana Virovca u Kešincima, jer je tu već 16. kolovoza 1934. sklopljen kolektivni ugovor, kojega kod drugih mlinova još nije bilo.⁵⁰

Zbog vrlo teške situacije i dr. Ivan Rogić je na vlastelinstvu đakovačke Biskupije produžio radno vrijeme. Radnici su zatražili intervenciju Radničke komore u Zagrebu koja je dala nalog Mirku Petrincu iz Osječke komore da provede izvide. Dr. Rogić se branio da radnici zaposleni na vlastelinstvu ne potpadaju pod Zakon o zaštiti radnika iz 1922., i da za te radnike važi još uvijek Služinski red iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, po kojemu radnici na poljoprivrednim radovima mogu po potrebi raditi i dulje od deset sati. Petrinc se morao složiti s ovim obrazloženjem, ali je pregledom ustanovio da i mlinari rade znatno dulje od propisanog radnog vremena. U izvještaju je ipak napisao da ne treba globiti poslodavce zbog prekršaja radnog vremena, jer da do sada nisu upozoravani na pridržavanje Zakona o zaštiti radnika. Ovakva isprika, za Zakon koji je već važio punih deset godina, bila je smiješna.⁵¹

3.

Od 1935. do 1939. godine. Postepeno povisivanje cijena poljoprivrednih proizvoda slabo se osjeća na poboljšanju položaja radnika, jer

49 **Isto**, 38.

50 **Isto**, 114. Organiziranje mlinara u Kešincima spominje đakovački izvještač Radničke komore, Hanner. U to vrijeme biskupski mlin "Štetiša" nije radio, a u mlinu "Rosa" u Vrpolju 40 radnika radilo je tjedno 70 sati. RK, 5190/1934. (3881)

51 Radnici koji su tražili intervenciju željeli su ostati anonimni. Zahtijevali su da se kontrola obavi iznenada. RK, 5190/1934, (3881)

upravo u 1935. prosječne zarade radnika padaju u Đakovu na najnižu razinu.⁵²

Međutim, svi Đakovčani su ušli u 1935. s velikim optimizmom, koji se nakon parlamentarnih izbora 5. svibnja 1935., i pobjede HSS-a i na ovom području, još i uvećavao.⁵³ Općinarima je bila dozvoljena obročna otpлата općinskog poreza, ali novi općinski načelnik Mišo Rack ima polovicom 1935. velikih poteškoća oko sastava općinskog proračuna, jer se općinski prirez odlučilo smanjiti za 10%. Zastupnici Šips, Marušić i Mahler, a onda i dr. Miroslav Ašperger, koji je bio u užoj upravi đakovačke općine, podnose ostavke, smatrajući da je stanje općine postalo bezizlazno, budući da polovica svih općinskih prihoda ide Državnoj hipotekarnoj banci za otpлатu duga.⁵⁴

Seljaštvo osjeća da će se neprilike nastaviti ako se bolje ne organiziraju. Članovi Gospodarske sloge, kao gospodarske organizacije HSS-a za prodaju proizvoda i utvrđivanje cijene rada poljoprivrednih radnika učlanjenih u HSS, počeli su se okupljati oko Hrvatskog doma, te su zatražili da općina za polovicu smanji sajamske pristojbe. Rack i općinski odbor nisu na to pristali, jer bi općina ostala bez četvrtine prihoda.⁵⁵ Ipak je krenulo nabolje kada je povjerenik Gospodarske sloge iz Perkovaca, Andrija Andrić, počeo kontrolirati cijene pšenice, stoke i konoplje, tražeći da se ovi proizvodi plaćaju onako kako treba, budući da je bio osiguran plasman u

52 Nadnica radnika iznosi u 1935. i 1936. na području Slavonije 23,35 a radnica 17,26, odnosno 17,22 dinara, pokazujući nakon toga blagi porast (M. Konjević, Položaj, n. dj., 95). U žetvi 1935. cijena pšenice iznosila je 130 dinara za 100 kilograma, a poljoprivredne zadruge iz Dunavske banovine tražile su cijenu od 160 dinara. Cijene žitu su stalno oscilirale. U travnju 1936. žito se prodaje za 162-168 dinara, a kukuruz za 108-110 dinara, krajem lipnja 120-122, odnosno kukuruz 100-101, da bi u rujnu, nakon žetve, cijena pšenici pala na 100 dinara. Nakon što su seljaci radi poreza hitno morali prodati pšenicu ispod cijene, cijene su opet počele rasti i polovicom listopada iznose 160-162 dinara, a kukuruza 103-105 dinara. (Narodna obrana, 28 od 12. VII. 1935; Hrvatska obrana, 17 od 24. IV., 26 od 26. VI., 36 od 4. IX. i 42 od 16. X. 1936.)

53 Za Jeftićevu vladinu stranku glasovalo je u đakovačkom kotaru 2.021 glasača, a za Miju Birtića iz HSS_a, odnosno udruženu opoziciju, 9.029 glasača. (Narodna obrana, 19 od 10. V. i Hrvatska obrana, 39 od 27. IX. 1935.)

54 Narodna obrana, 9 od 1. III., 22 od 31. V. 1935. i Hrvatska obrana od 22. XI. 1935.)

55 Hrvatska obrana, 13 od 27. III: 1936. O gospodarskoj slozi v. M. Matićka, Obilježja "Gospodarske sloge u početku njezine djelatnosti. Historijski zbornik, 29-30, 1976-1977, 498.

Treći Reich. U kontigentu od 22.405 vagona poljoprivrednih proizvoda u 1936. Đakovština je imala nemali udio.⁵⁶ Utvrđene su i nadnice poljoprivrednih radnika, ali su te bile dosta niske, što je i razumljivo jer su Gospodarsku slogu vodili seljaci srednjeg imovnog stanja, koji su bili zainteresirani da nadnice nadničara ostanu što niže.⁵⁷ Vlastelinstvo đakovačke Biskupije surađuje također s Gospodarskom slogom, pa joj je ponudilo za kolonizaciju 700 jutara zemlje s time da je trebalo naseliti 30 dalmatinskih i 40 ličkih obitelji, pri čemu je svaka obitelj trebala dobiti 16 jutara zemlje, što je bilo znatno više nego što se dobivalo u procesu agrarne reforme koji je provodila država.⁵⁸

Problem dugovanja seljaka se odugovlači i svake se godine izdaje nova uredba o seljačkim dugovima, koja zapravo malo-pomalo ponovno opterećuje seljaštvo boljeg imovnog stanja, jer se smatralo da je položaj seljaštva zbog mogućnosti i izvoza poboljšan i da više nema potrebe da se seljak štiti.⁵⁹ Međutim, velike teškoće prilikom naplate raznoraznih poreza i prireza pokazuju suprotno. Krajem 1936. Đakovština je dugovala državi 6.441.490 dinara poreza, i to u Đakovu 773.820 dinara, Budrovcima 358.379 dinara, Vrbici 510.464, Viškocima 285.000 dinara itd. Naplati

56 Izvozilo se i u Englesku i u Grčku, a nakon što su dignute sankcije zbog okupacije Abesinije u Italiji. (**Hrvatska obrana**, 44 od 30. X. i 48 od 27. XI. 1936.)

57 Pokret je bio i u Trnavi gdje su radnici u vinogradu primali nakon intervencije Gospodarske sloge 15 dinara, a žene i djeca nešto manje, s time da su za vrijeme rada dobivali svi i piće. (**Isto**, 15 – Uskrs 1936.)

58 Kolonizirano je i nešto Zagoraca. (**Hrvatska Đakovština**, 11 od 24. IV. 1937. – I. Mežnarić, Naseljavanje Zagoraca.) Sastav posjedovnih odnosa u Đakovštini se dosta mijenja. Dražbom je veleposjed Ljudevita Karića za 1.403.600 dinara preuzela Prva hrvatska štedionica (**Hrvatska đakovština**, 26 od 27. VIII. 1937. Zemljišna zajednica u Đakovu, koja je imala godišnje prihode od približno 160.000 dinara odlučila je krajem 1936. kupiti od biskupskog vlastelinstva šumu Ovčara, za što se osobito zalagao starješina Zemljišne zajednice Đ. Schmidt. (**Hrvatska obrana**, 43 od 23. X. i 44 od 30. X. 1936. U 1933/34. godini prihodi zajednice iznosili su 161.105 dinara. **Narodna obrana**, 19 od 11. V. 1934.)

59 Sve dugove privatnih banaka preuzela je Privilegirana agrarna banka. Dug se morao otplatiti u 12 godina, tj. za sto dinara duga trebalo je svake godine plaćati devet dinara i 80 para od 15. studenoga 1937. do 1948. godine. Ako je seljak dugovao svotu do 25.000 dinara, morao je banci, štedionici ili kreditnoj banci otplatiti polovicu duga, a isto i privatniku, izuzev u slučaju kada je taj bio siromašan i tada mu je morao vratiti sve. Cijeli dug se morao vratiti i Crkvi. (**Hrvatska obrana**, 26 od 26. VI. 1936.)

poreza ovrhom njihovih pokretnina seljaci su pružili žestoki otpor i članovi porezne komisije u Potnjanima, Novim Perkovcima i Piškorevcima morali su bježati iz sela zajedno sa žandarima "jer nam je prijetila opasnost po život od preostale rulje ljudi, od kojih su se neki na nas nabacivali kamenjem" izvještava povjerenik poreske uprave Nikola Bašić, pišući da narod prijeti da će u Đakovštini doći do sličnog zla kao u Sibinju 1935. godine.⁶⁰

Općinski odbor Đakova oglušio se na zahtjev Gospodarske sloge za sniženje sajamskih pristojbi, vodeći i dalje više građansku nego seljačku politiku, govoreći da ne može naći zamjenu za taj dio prihoda, budući da je i 1935. općina završila godinu s manjkom od 400.000 dinara. Sve je nepopularnije i ubiranje općinskog prireza u obliku žita, jer se to žito ubiralo kada je njegova cijena bila najniža, a onda se iz mlina "Štedišće" prodavalo u izvoz po znatno višoj cijeni. Do početka rujna 1936. uskladišteno je u tom mlinu 12,5 vagona pšenice iz te naplate.⁶¹

U ovim sve zaoštrenijim prilikama osjećaju se ponovno i škarice cijena zbog bržeg rasta cijena industrijske robe od poljoprivredne. Općinski izbori u Đakovu, održani 18. listopada 1936., pokazali su priličnu nezainteresiranost Đakovčana za rezultat izbora. Od upisanih 1.942 birača na izbore je izašla polovica, a za Mačekovu HSS, tj. za listu trgovaca Tomislava Jelešića, glasalo je 942 glasača, te je svih dvadeset zastupnika izabrano s te liste, i Jelešić je postao općinski načelnik Đakova.⁶² Vladina odredba da se broj zastupnika poveća na 24 nije bitnije izmijenila odnose. I ovo je općinsko zastupstvo najavilo krajnju štednju, ukinulo je jeftiniju struju općinskim činovnicima, a pored toga je provelo redukciju činovnika u općini, ostavivši na poslu svega osam činovnika.⁶³ U traženju izlaza oko plaćanja milijunskog duga banovinskoj banci, Općinski odbor je odbio platiti ot-

60 Grupa XXI, 70/4829-1936. – Izvještaj kotarskog načelnika M. Desantića, koji je ponovno preuzeo poslove kotarskog načelstva nakon kraće uprave Jovana Sarkanjca. O pobuni seljaka u Sibinju v. **Dragiša Jović**, Pobuna seljaka u okolici Slav. Broda februara 1935. god. **Zbornik HIS-a**, 9, 1972, 157-208. Poslije 1991. svake godine na neki način Muzej u Brodu obilježi taj događaj.

61 **Hrvatska obran**, 37 od 11. IX. 1936.

62 **Isto**, 45 od 6. XI. 1936. U općinsku upravu su izabrani Josip Werni, Tomo Raumberger, Mato Maibaum, Franjo Heiling i Stjepan Poljak.

63 **Isto**, 51/52 od Božića 1936.

preminu policijskim stražarima u iznosu od 30.249 dinara, jer da Đakovo nije pogranično mjesto, niti ima razvijeni politički pokret koji bi tražio tako jaku policiju. Sukob je doveo do ostavke čitavog Općinskog odbora, ali i do rješenja ministra pravde da se u Đakovu nakon sedam godina ukida "posebna" policija, te da se čuvanje reda prenosi na općinsku upravu koja je za taj mir odgovorna.⁶⁴ Bila je to dakako velika obveza, koja je povremeno zahtijevala organiziranje općinskih straža od ljudi koji su znali držati red.

Do novih općinskih izbora, koji su održani 17. listopada 1937. godine, općinsku upravu vodi krojački obrtnik Gabro Hess, s odbornicima Ivanom Heppom, obrtnikom, Ivanom Fratrićem, trgovcem, Vinkom Barićem, ciglarom i posjednikom, te seljacima Božom Sušakom i Franjom Cunertom⁶⁵ Na ove izbore, od 1.962 upisanih birača izašlo je 1.140 (58,10%), što upućuje na povećani interes za samoupravu. Za HSS je ponovno glasalo 942 glasača, čime je od 23 vijećnika 14 pripadalo Mačekovoj stranci, a samo je Hess bio s građanske liste.⁶⁶ Draganu Devčiću, koji se bavi trgovinom vina, put do načelničkog mjesta je sada otvoren, te je on postao prvi HSS-ovski načelnik u Đakovu. Na prvoj sjednici, koja je održana pod njegovim predsjedanjem, najavljena je promjena općinskog statuta, izgradnja ubožišta, čija se gradnja poticala još od 1923., uređenje groblja i drugo. Radi pribavljanja novaca Devčić je zatražio da se općinski porezi namire u roku od osam dana, jer će u protivnom bezobzirno provoditi ovrhe i transferacije. Kako bi potvrdio i dokazao dugogodišnje loše gospodarenje općinskom kasom, a osobito manipulacije zajmom od tri milijuna dinara, Devčić je pozvao financijske stručnjake iz Gospodarske sloge. Ovi su samo potvrdili dug koji je vremenom narastao na tako veliki iznos. No, ni

64 **Hrvatska Đakovština**, 10 od 17. IV. i 21 od 3. VII. i 30 od 4. IV. 1937.

65 Hess je izjavio da se kandidira izvan svih stranaka. (Isto, 31 od 11. IX. 1937. i **Hrvatska obrana**, 38 od 17. XI. 1937.)

66 U općinsko zastupstvo ušli su, pored Devčića, T. Jelešić, seljak F. Heili, posjednik T. Raumberger, ciglar i posjednik J. Bassi, seljak J. Werni, trgovac Š. Berger, seljak V. Kirchmayer, gostioničar Š. Sitarić, seljak J. Bradarić, mesar S. Seitz, seljak S. Čajkovac, obrtnik M. Majbaum, obrtnik Š. Šarčević, seljaci S. Ditrichi M. Untereiner, obrtnici F. Strassner, F. Fujčić i M. Kerep, seljak F. Borbelji, obrtnik A. Schleiss, seljak J. Lacković i obrtnik D. Tepfner. (**Hrvatska Đakovština**, 37 od 37. X. 1937.)

Devčić nije mogao izaći iz zatvorenog kruga, pa je morao dići novi četve-rogodišnji zajam od 600.000 dinara kod Banovinske štedionice Savske banovine, koja se bavila upravo takvim poslovima.⁶⁷ Započelo je predbacivanje jednih zastupnika drugima (posebice onima koji su bili vijećnici i u prijašnjem vremenu). Sa svoga položaja mora otići i Mihovil Desantić, koji je gotovo deset godina bio kotarski načelnik u Đakovu i koji je dosta uspješno lavirao u vrlo složenoj đakovačkoj situaciji. Novi načelnik je dr. Dragan Marković, koji dolazi iz Bjelovara, a koji je čovjek povjerenja Beograda.⁶⁸ Dragan Devčić predvodi ili preko svojih HSS-ovskih pristaša preuzima sada sve društvene organizacije. Hrvatski dom je otvoren 1. kolovoza 1937. Oživljava i rad Seljačke sloge, kao prosvjetne organizacije HSS-a, koja upozorava da u đakovačkom kotaru ima 20% nepismenog stanovništva, i koja organizira analfabetske tečajeve. Žene se pak okupljaju u Hrvatskoj ženi, a vrlo aktivno postaje i društvo Hrvatskog Radiše, iako ova organizacija nije HSS-ovska.⁶⁹ Nemačkovske organizacije potiskuju se osnivanjem novih organizacija. Tako se pored Saveza privatnih namještenika Jugoslavije, u kojem su bili namještenici jugoslavenske orijentacije, osniva 24. srpnja 1938. podružnica Saveza hrvatskih privatnih namještenika, koju vode Franjo Carević i Franjo Müller, a osobiti značaj dobiva Hrvatski radnički savez (HRS) kao radnička organizacija Hrvatske seljačke stranke na čelu s Petrom Jurecom, te na godišnju skupštinu dolazi iz Zagreba 4. srpnja 1937. Josip Orsag, koji je smijenio Peštaja.⁷⁰ Mačekove pristaše preuzimaju i Udruženje zanatlija za Đakovo i kotar. To nije išlo lako. Godišnju skupštinu 15. ožujka 1936., kada je za pročelnika izabran Milan Ettinger, mačekovci su napustili, te je proveden novi izbor upravnog odbora u koji su ušli: krznar Mijo Drenjančević, Mijo Grgić i užar Josip

67 **Hrvatska obrana**, 44 od 29. X., 47 od 19. XI., 51 od 17. XII. i 53 od 31. XII. 1937; **Hrvatska Đakovština**, 3 od 26 II. 1938.

68 **Hrvatska obrana**, 42 od 15. X. 1937. te 6 od 13. II i 10 od 13. III. 1938. Desantić je dobio premještaj u Zagreb za tajnika Banske uprave.

69 Narodni zastupnik za kotar Đakovo na listi dr. Vladka Mačeka bio je Mijo Birtić, suradnik Gospodarske sloge. (**Hrvatska Đakovština**, 4 od 6. III. 1937 i 7 od Uskrša 1937.)

70 **Hrvatska obrana**, 24 od 19. VI. 1938., 29 od 24. VII. i 30 od 31. VII. 1938.: **Hrvatska Đakovština**, 21 od . VII. 1937.

Pavošević.⁷¹ Osnovana je 17. srpnja 1938. i Hrvatska gospodarska zadruga s.o.j., koja je imala poslovne prostorije u bivšem mlinu "Cereale", a koju – na prijedlog dr. Rogića – vode namještenici veleposjeda đakovačke Biskupije.⁷²

Devčić nastupa dosta agresivno, smatrajući da problemi više ne mogu čekati. On na čelu Mjesnog odbora HSS-a vrlo oštro zahtijeva od Banske uprave bolju prometnu vezu Đakova sa Zagrebom, veću brigu za Đakovo kojemu treba pomoći da se obnovi i da dobije onaj izgled koji mu dolikuje, utoliko više što je de facto dobio status turističkog mjesta zbog brojnog posjeta katoličkih turista Strossmayerovoj katedrali.⁷³

U jesen 1938. pripreme za parlamentarne izbore 11. prosinca 1938. vršene su u pravoj izbornoj groznici. Neki su predlagali da se za narodnog zastupnika predloži Devčić, no drugi su smatrali da je bolje kandidirati Stjepana Balentovića, odnosno kao zamjenika Matiju Hefnera iz Gorjana.⁷⁴ Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ) kao režimska stranka razvila je vrlo malu aktivnost znajući da nema izgleda da na ovom području pobijedi. Tek Jugoras razvija nešto veću aktivnost uoči samih izbora.⁷⁵ Jedan govor održao je u tom vremenu u Đakovu i dr. Ivan Ribar. On je govorio o narodnom frontu slobode i novoj narodnoj politici, ali je usprkos ovako znatno izmijenjenom stavu u odnosu na vrijeme poslije Prvoga svjetskog

71 **Historijat obrtnika**, n. dj., 17. Na goidšnjoj skupštini Udruženja zanatlija 6. ožujka 1938. izabran je za predsjednika brijački obrtnik Tomo Heitling, dok je potpredsjednik bio Mijo Grgić. (**Hrvatska obrana**, 8 od 27. II. 1938.) Mladež je 1936., pod okriljem ovog udruženja, imala posebni ogranak koji su vodili Ćiril Dorić i Franjo Lukić, a većina članova je bila iz kolonije Dračica. (**Hrvatska obrana**, 11 od 20. III. i 12 od 27. III i 20 od 22. V. 1938.) Vijećnik osječke Trgovine za trgovinu i obrt bio je Đuro Maras, nekadašnji socijaldemokrat, koji je poput Dragana Devčića prišao u HSS-u. Podružnica Saveza hrvatskih obrtnika imala je u tom vremenu samo 37 redovna člana, što je i dokaz stradanja obrta tijekom velike svjetske krize. (**Hrvatska Đakovština**, 3 od 27. II. 1937.) Udruženje trgovaca brojilo je pak 245 članova. (**Hrvatska obrana**, 12 od 20. III. 1936.)

72 Predsjednik zadruga je Marko Lucić iz Viškovaca, a zamjenik je bio Dragan Devčić. (**Hrvatska obrana**, 29 od 24. VII. i 30 od 31. VII. 1938.)

73 **Isto**, 20 od 22. V. i 21 od 29. V. 1938. Devčić je izabran za predsjednika Mjesnog odbora na skupštini 26. svibnja.

74 **Isto**, 43 od 30. X., 46 od 13. XI. i 51 od 25. XII. 1938.

75 Grupa XXI, 75/5167 od 1938.; **M. Konjević**, Radnički pokret, n. dj., 186-187.

rata bio od Devčićevih pristaša prekidan.⁷⁶ No, na tim izborima komunisti nisu istupili samostalno, već zajedno s mačekovcima.

Gospodarske prilike protkane su nizom iznenađenja. U 1938. godini žetva je bila dobra, te je na području Đakovštine radilo dan i noć 14 vršalica, ali se s jednog katastarskog jutra dobilo samo 8-10 metričkih centi zrna. I kukuruz je dao dobar urod, ali je voćarstvo podbacilo zbog kasnih mrazeva. Vinogradi su dali 10-15 hektolitara vina po jednom jutru, ali je cijena vinu bila tri do četiri dinara na veliko za litru, a dinar više ako se prodavalo na malo. Kotarski načelnik je ocijenio, iako cijene još nisu bile "potpuno zadovoljavajuće", da se obzirom na cijene stoke ipak osjeća "izvjesno poboljšanje".⁷⁷ Ovaj izvještaj pisan je nekoliko dana prije negoli je izbila svinjska kuga, slinavka i šap na Đakovštini. Od ovih je bolesti uginulo u 1938. godini 10.000 komada sisajuće prasadi, oko 200 komada teladi i oko 30 odraslih goveda, i dva mjeseca nije bilo sajmovi, što se odrazilo i na podbačaju općinskog sajamskog poreza, pa je trebalo ostale vrste poreza i prireza u rebalansu proračuna povisiti za 12%. Zaraza je te godine imala takav obim da je kotarski veterinar prognozirao da će se njene posljedice osjećati više godina.⁷⁸ Izvanredno dobro uspio je u 1938. lan, pa se po jednom katastarskom jutru dobilo 35 mtc lana, koji se plaćao 100-110 dinara, pa se sadnja ove kulture isplatila više od sadnje pšenice. Konoplja, koja se nakon uspostave trgovačkih veza s Trećim Reichom počela sve više saditi, u 1938. je podbacila, ali se od te kulture važne za ratnu industriju ne odustaje. Veliki interes vlada kod seljaštva za napredne metode gospodarjenja, pa su se počeli graditi moderni silosi i uređivati seoska dvorišta i đubrišta, a gospodarski tečajevi postali su česti i sadržajni. Gospodarska sloga organizirala je posjete seljaka Đakovštine naprednim gospodarima i zadrugarima u Virje i Đurđevac, Kutjevo i Požegu, s posebnim težištem na livadarstvu, sjemenarstvu i vinogradarstvu.⁷⁹ Mehanizacija je ipak u cjelini dosta slaba jer selo još uvijek ne raspolaže s jačom financijskom snagom za

76 **Đakovački list**, 270 od 28. III. 1959. – Sjećanja dr. I. Ribara.

77 Grupa XXI, 75/5168 – Izvještaj Markovića od 5. VII. 1938.

78 **Isto**, 83/5663-1939. – Izvještaj Markovića; **Hrvatska obrana**, 36 od 4. IX. 1938.

79 **Isto**, 75/5168. – Izvještaj 993 od 5. VII. 1938.

kupnju strojeva. Pored toga, nadničara ima i više nego što treba, pa se ručna snaga još uvijek više primjenjuje od strojevnje. Kada je uprava vlastelinstva Biskupije nabavila dva traktora za Strossmayerovac, odmah je otpušteno više sezonskih radnika.⁸⁰

Zdravstvena prilike se na Đakovštini nisu popravile. Đakovačko kupalište s ljekovitom vodom Breznica imalo je kapacitet za 600 bolesnika, ali nije imalo uređenu pristupnu cestu i čim je pala prva kiša ono je odmah ogrezlo u blato. I malarijom je na đakovačkom području bilo zahvaćeno oko dvije i pol tisuće stanovnika, pa je Dom narodnog zdravlja u Osijeku naglašavao da je potrebno provesti sanaciju baruština i regulaciju rječice Breznice. Nije bilo ni arteških bunara, a sanacija nekih vrlo zapuštenih i zanemarenih sela nije se provodila zbog nedostatka financijskih sredstava. Velik dio stanovnika – usprkos tomu što je na kotaru bilo mnogo šuma – osukudijevao je drvetu, pa je i 1938. zabilježeno 617 šumskih šteta. Međutim, još se više osjeća nedostatak zemlje, pa je 66 jutara šumskog tla dozvolom Banovinske uprave pretvoreno u oranice.⁸¹

Sve izraženiji socijalni problemi mijenjaju odnos vodećih ljudi i Đakova i Đakovštine prema industrijalizaciji i otvaranje svake nove tvornice očekuje se s velikim nestrpljenjem i nadama. Đakovačka općina – usprkos krajnjoj štednji – ponudila je novogradiškom industrijalcu Kruljcu besplatno sedam jutara zemlje ako svoju tvornicu pokušava preseliti u Đakovo, do čega ipak nije došlo zbog prometne izoliranosti Đakova.⁸² Više je sreće bilo s osnivanjem Tkaonice svilenih tkanina, koju su u Ulici bana Jelačića br 25 otvorili Weissovi, ali je ista robu na doradu, odnosno na bojanje, morala slati u državnu svilarnu u Novi Sad, koja je preuzela brigu za svilarstvo za ona hrvatsko-slavonska područja koja su nekoć pripadala Austro-Ugarskoj Monarhiji.⁸³ Jednako uspješno posluje više kudeljara, koje u

80 **Hrvatska Đakovština**, 3 od 26. II. 1938.

81 Grupa XXI, 83/5663-1939. – Izvještaj br. 44 od 5. I. 1939.

82 **Hrvatska obrana**, 11 od 12. III. 19037. Kruljac je imao u Đakovu trgovinu i pogrebni zavod. Naime, nalazeći se na glavnoj pruzi, radništvo novogradiške tvornice je često vodilo žestoke tarifne i štrajkaške pokrete, jer nije bila moguća ni kontrola ni izolacija ove tvornice od općih tijekova u sindikalnom pokretu.

83 Ponova, dosjei Židova iz Đakova, T-428/1 – Milan Weiss.

pravilu drže bogati seljaci njemačkog porijekla, a koji preko Švap-sko-njemačkog prosvjetnog društva (Kulturbunda) uspostavljaju s Trećim Reichom ne samo kulturne već i snažne privredne veze.⁸⁴ Mlinovi su još uvijek u teškoj situaciji, jer posluju u otežanim uvjetima zbog državnog monopola koji ne vodi dovoljno računa o zahtjevima mlinara, koji traže da se barem polovica kontigenta u izvozu izveze u brašnu, a ne u zrnu.⁸⁵ U ovom razdoblju rješavala se i sudbina mlina "Cereale", koji je za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio kraće vrijeme logor za Židovkinje, jer je samo u Đakovu bilo 223 Židova, a Židovima je pripadala i većina trgovina u Đakovštini, budući su oni bili voljni da žive i u malim selima.⁸⁶ Mlin "Cereale" je prodan židovskom trgovcu Loebli iz Beča za 750.000 dinara, i on je strojeve demontirao i prodao spoznavši krizu u mlinarstvu sjeverne Hrvatske. Očekivanja da će se u ispražnjenom mlinu otvoriti svilana ili tvornica ulja nisu se ostvarila i najzad je zgradu mlina kupila đakovačka Biskupija, te ju koristila kao skladište brašna, žita i drva.⁸⁷

Zbog prometne izoliranosti Đakova policiji je bilo lako kontrolirati ponašanje stanovništva i dolazak svakog novog radnika, te tu gotovo i nije bilo štrajkova pod vodstvom komunista. Poslije 1935. HSS je preuzeo društvene organizacije, pa je djelovao preko HRS i među radništvom, ističući da su interesi hrvatskih seljaka i hrvatskih radnika zajednički.⁸⁸ Ipak, svoje mjesto je našla mala komunistička organizacija koju je osnovao

84 Grupa XXI, 75/5167. Mnogo opširnije vidjeti disertacija **Vladimira Geigera**, Njemačka etnička zajednica u Đakovu i Đakovštini od početka 19. do sredine 120. stoljeća, Zagreb, 1996.

85 Vlasnici mlinova zamolili su Ministarstvo vanjskih poslova da takvu klauzulu unese u trgovački ugovor s Austrijom još 1934. godine. (**Hrvatska obrana**, 19 od 11. V. 1934.)

86 Židovi su imali u Đakovu svoju vjersku općinu koju je vodio Jožika Frank. Đakovački list **Hrvatska obrana**, koji je polovicom 1938. uređivala Biskupija, u više je članaka kritizirala neslobode i teror u Trećem Reichu, a osobito koncentracione logore Dachau i Buchenwald, za koje se očito već onda znalo u Đakovu, vjerojatno od njemačkih Židova koji su izbjegli iz Trećeg Reicha i pokušali naći utočište u Jugoslaviji. (**Hrvatska obrana**, 33 od 21. VIII. 1938.)

87 **Hrvatska obrana**, 10 od 5. III. i 12 od 19. III. 1937.; **Hrvatska Đakovština**, 6 od 10. III. 1937. i 43 – Božić 1937. Zanimljivo je da su mali ušurni mlinovi imali manje poteškoća nego veliki izvozni. U 1937. čak je sagrađen jedan mali mlin u Drenju. (**Isto**, 21 od 3. VII. 1937.) Mlinovi surađuju s Gospodarskom slogom, a kotarski žitarski odbor u proljeće 1937., utvrđuje cijenu žita na 155 dinara. (**Isto**, 14 od 15. V. 1937.)

88 **M. Konjević**, Radnički pokret, n. dj., 360.

mehaničar Franz Lutz (Franjo Luc) koji se po naređenju vlasti morao nastaniti u Đakovu, jer je ovdje bio zavičajan. On je kasnije sudjelovao u partizanskoj četi "Ernst Thaelmann".⁸⁹ Iskoristivši Radničku čitaonicu, do njenog zatvaranja polovicom 1935., on se povezuje s trgovačkim pomoćnicima Ivanom Novakom, Reginaldom Weissom, ciglarskim radnikom Antunom Kavalijem, pletačkim radnikom Antunom Bartom i kolarskim radnikom Matijom Korodvom, te je u svibnju 1935. u šumi sekretar (tajnik) bio Ivan Novak.⁹⁰ U 1936. osnovane su na područnom principu dvije komunističke ćelije. Prvu je vodio Korodva i u njoj su bili tipografski radnik Mirko Šarčević, radnik Antun Šarčević i Franjo Ostheimer, koji je ušao i u Mjesni komitet. Drugu je predvodio Reginald Weiss, a članovi su bili ciglarski radnik Antun Kavali, pletački radnik Josip Barta i Petar Jović, trgovački pomoćnik. Novak je imao i grupu simpatizera: Stjepan Geli, stolarski radnik i Antun Premrl, a uspio je utjecaj komunista proširiti i na Budrovce (Stanko Lehota) i Selce (Ivan Sić).⁹¹ U jesen 1936. Mato Korodva sudjeluje na Drugoj okružnoj konferenciji za Slavoniju kod sela Podravlja na lijevoj obali Drave. Međutim, već krajem srpnja 1937. došlo je do provale Mjesnog partijskog komiteta u Đakovu i otkrivene su veze s osječkom i mikanovačkom partijskom organizacijom. Obrana Vitomira Sukića iz Osijeka, da su optuženi radili na osnivanju pučke fronte i sindikalnih organizacija, nije se mogla održati kada je pronađena partijska šifra "Breznica" i ostali

89 V. Geiger, Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.). *Časopis za suvremenu povijest*, 28, 1996, br. 3, 412.

90 *Đakovački list*, 268 od 28. II. 1959. – Stj. Kizivat, I pored svih poteškoća radnici Đakova 1935. god. osnivaju partijsku organizaciju.; I. Novak, Đakovo u radničkom pokretu. Zbornik sjećanja *Četrdeset godina*, 3, Beograd 1960, 158. U *Hrvatskoj obrani* ima i više članaka protiv komunističke ideologije, a upućuje se na brošure B. Perovića "Komunizam protiv vjere" i "Boljševizam", ali i na drugu literaturu. U *Hrvatskoj obrani*, 30 od 16. VII. i 38 od 18. IX. 1936. objavljen je članak "Neuspjeh komunista". Biskupija se dakle ogradila i od fašizma (v. bilj, 86) i od komunizma.

91 Đakovačka organizacija bila je povezana s Vitomirom Sukićem u Osijeku, a veza je išla preko Ote Kabe iz Osječke ljevaonice, Marije Anišić, te Rudolfa Šimića, koji je sudjelovao na osnivačkom kongresu KPH i koji je nakon provale đakovačke partijske organizacije otišao u Španjolsku gdje se vodio građanski rat. Po povratku iz Španjolske bio je optužen radi osnivanja partijskih organizacija u Đakovu i u Starim Mikanovcima. (Konjević, Radnički pokret, n. dj., 237 i 251; *Hrvatski državni arhiv*, Savska banovina II 354/1937-22642)

materijal.⁹² Iako ne kontinuirano, u Đakovu djeluju i URSSJ-ovi sindikati. Na oblasnoj konferenciji u Osijeku, na kojoj su se pripremali zaključci za Četvrti kongres URSSJ-a 16. svibnja 1937., nalazimo i đakovačkog delegata, a u proljeće 1938. spominje se podružnica Saveza industrijsko-zanatskih radnika istog Saveza.⁹³

Pojačani policijski nadzor nad radništvom nakon hapšenja grupice đakovačkih komunista, a i zbog enciklike Pia XI. "Divini redemptoris", o komunizmu kao i o velikoj opasnosti za slobodni katolički svijet, bilo je sve teže privući radnike komunistima, pa se tarifni i štrajkaški pokreti na đakovačkom području vode uglavnom preko HRS-a.⁹⁴ Podružnica HRS-a vjerojatno je u Đakovu osnovana 10. svibnja 1936. u vrijeme petodnevnog štrajka mlinarskih i pilanskih radnika kod mlina "Štedišće", kojega su podržali i poljoprivredni radnici dobra "Strossmayerovac". Pokret je bio uspješan i kolektivnim ugovorom radnici su dobili i dnevni deputat od dva kilograma brašna. Uspjeh ovog štrajka potaknuo je i mlinarske radnike u Kešincima i u Vrpolju da se učlane u HRS.⁹⁵ U svibnju 1937. dolazi do novog pokreta, pa su nadnice povišene i u oba mlina obitelji Weiss ("Slogi" u Đakovu i "Rosi" u Vrpolju) za četiri do sedam dinara.⁹⁶ U 1937. štrajkaju pod vodstvom HRS-a radnici kudeljara u Kešincima i Viškovcima. U Kešincima radnici su štrajkovali od 19. siječnja do 2. ožujka 1937., kada su im nadnice povišene.⁹⁷ U kudeljari Poljoprivrednog društva za gajenje lana i konoplje u Viškovcima 108 radnika je štrajkovalo od 13. kolovoza do 9. rujna 1937. godine. Uprava je odbila povišenje nadnica, te otpustila štraj-

92 **Konjević**, Radnički pokret, 204, 225-226, 218. Prema ovoj literaturi, Rade Končar je zatražio da se osnuje i skojevska organizacija u đakovačkom i drugim slavonskim kotarevima.

93 **Isto**, 133, 153, 166. Vidi i **Radnik** od 22. Iv. 1938.

94 Katolička crkva je posebno zanimanje za radničko pitanje iskazala enciklikom "Quadragesimo anno". U Đakovo je o. Tomislav Poglajen održao 8. ožujka 1937. jedno predavanje na tu temu (**Hrvatska obrana**, 11 od 12. III. 1937.)

95 **Konjević**, Radnički pokret, 170, 365. Konjević navodi da je podružnica HRS-a u Osijeku osnovana u veljači, a u Đakovu tek u ljetu 1936; RK, 8559/1936., ali nije navela da ga vodi HRS. Predsjednik đakovačke organizacije HRS-a 1936. je Vjekoslav Dorić, tajnik Milan Jauk, a blagajnik Ivan Došen. U 1937. đakovački HRS vodi Petar Jurec. (**Hrvatska obrana**, 32 od 7. VIII. 1936.)

96 **Isti**, 366; **Hrvatska Đakovština**, 23 od 17. VII. 1937.

97 **Isti**, 387; **Hrvatski list** od 11. III. 1937.

kaše i počela 27. kolovoza uzimati nove radnike. Radništvo je dobrim dijelom izmijenjeno te je novih radnika po završetku štrajka bilo 47 (23 radnika i 24 radnice), a od starih je uzeto natrag na posao samo 36 radnika (17 radnika i 19 radnica). Broj sada zaposlenih radnika bio je manji od onog prije štrajka, pa je povećan intenzitet rada i taj štrajk se mora ocijeniti kao neuspješan.⁹⁸

URSSJ-ov Savez industrijsko-zanatskih radnika vodio je 1938. na Đakovštini pokret čarapara, te je došao u sukob s HRS-om, i poslodavci, budući da je HSS preuzeo općinsku upravu, priklanjaju se HRS-u. Nejedinstvo radnika odrazilo se na uspjehu štrajka koji je završen minimalnom povišicom zarade.⁹⁹

Sva ova kretanja zastrašila su radnike. Na predavanje socijaldemokrata Milivoja Magdića iz zagrebačke Radničke komore, 18. prosinca 1937. godine, odzvalo se jedva pedeset radnika iz bojazni da ne budu registrirani kao skloni "bunjenju", iako je predavač bio daleko od komunista i govorio je o novodonesenoj Uredbi o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora i arbitraži, koja je čak otežala vođenje radničkih pokreta.¹⁰⁰ Sindikalno neorganizirani radnici Đakovštine bili su dobra sredina za "pojačanu eksploataciju", pa izvještač Radničke komore Hanner piše polovicom 1938. Radničkoj komori u Zagreb da se u obrtničkim radnjama Đakova radi i po 14 sati, a kućna posluga i poljoprivredni radnici da rade i 16 sati, te da tako rade i šegrti. Prekovremeni rad se pri tome nije nigdje plaćao. Hanner piše: "Skupoća je sve veća. Cijene životnih namirnica poskočile su, a naročito mesa i brašna. Nadnice su minimalne i često ne dostižu ni minimum propisan Uredbom o minimalnoj nadnici (tj. dva dinara na sat; opaska MKD). (...) Radničko zaštitno zakonodavstvo se u praksi ne primjenjuje, jer se nadzorna vlast ne stara o njegovom provođenju, pa je to prepušteno postojećim sindikalnim organizacijama, koje u iznimnim

98 **Isti**, 388; **Grupa XXI**, 61Đ/1937. i **Hrvatski državni arhiv, Grupa V**, 3/120-1937.; **Hrvatska Đakovština**, 23 od 17. VII. 25 od 31. VII. i 29 od 28. VIII. 1937. Štrajk nije uspio. Gospodarska Sloga pomagala je štrajkaše hranom prekinuvši i dovoz kudjelje u kudjeljaru na preradu.

99 **Konjević**, Radnički pokret, 385.

100 **RK**, 6687/1937. (6850).

slučajevima interveniraju da se barem donekle postojećim propisima udovolji, dočim su preslabe a da uspješno kontroliraju da se ovi propisi barem u glavnim točkama poštivaju".¹⁰¹ Radnici su se rijetko obraćali i Sudu dobrih ljudi, sastavljenom od predstavnika poslodavaca i radnika "ponajviše iz bojazni da bi to škodilo kod traženja posla kod drugog poslodavca", a na anonimne prijave Radnička komora ni druge ustanove, koje su trebale voditi socijalnu skrb, nisu htjele intervenirati.¹⁰²

3.

Od 1939. do 1941. godine. Banovina Hrvatska imala je veliku autonomiju u gospodarstvu. Međutim, iz centralnih fondova Beograda nikada nisu preneseni fondovi koji su pripadali Banovini Hrvatskoj, pa se uprava Banovine financirala iz banovinskih prireza, nemajući dovoljno novca da snažnije intervenira u gospodarstvu. A sve se očekivalo od Banovine. Gotovo sva poljoprivredna proizvodnja i znatan dio stoke, te ruda ide u izvoz. Moglo se intervenirati samo u području nakupnih cijena. Gospodarska sloga, s povjerenikom Jakobom Geigerom, kontrolira u Đakovu da se poljoprivredni proizvodi i stoka ne prodaju ispod dogovorene cijene, a seljaštvo preko Gospodarske sloge i zadruga postaje sve ravnopravniji partner i trgovcima.¹⁰³ U proljeće 1940. osnovana je u Đakovu Seljačka zadruga za iskorištavanje i unovčenje stoke i stočnih proizvoda s.o.j. koja je, kao i ranije osnovana za žito, imala skladište u mlinu "Cereale" u Antunovcu.¹⁰⁴

101 **RK**, 6059/1938.

102 **Isto**.

103 **Hrvatska obrana**, 8. od 19. II., 26 od 2. VII, 28 od 16. VII, 36 od 17. IX, 42 od 19. X. 1939, 15 od 21. IV i 23 od 16 VI. 1940. U početku srpnja 1939. sto kilograma pšenice prodaje se po 180 dinara, ječma po 130, a kukuruz 60-70 dinara u klipu. U proljeće 1940. pšenica se prodaje po 258 dinara, kukuruz po 140 do 150, a mekinje po 160 dinara. Polovicom godine kukuruz je imao cijenu od 205 do 210 dinara. Kukuruz je utjecao na cijene mesa, pa je od 8 dinara krajem 1939. cijena govedine porasla do polovice 1940. na 12 dinara. Zadruga su ostvarivale velike zarade. Devčić je na skupštini Gospodarske sloge 21. srpnja 1940. izvjestio 610 svojih članova da je tijekom 1940. prodano 463.297 kg pšenice za 994.908 dinara, 81.421 kg zobi za 119.271 i 2.359 kg ječma za 2.825 dinara, te da je Sloga ostvarila dobit veću od jednog milijuna. (**Hrvatska obrana**, 29 od 28. VII. 1940.)

104 **Grupa XXI**, 80/5503 – Izvještaj sreskog načelnika 663 od 3. IV. 1939.

Poljoprivredni prinosi su 1939. podbacili. Velike kiše u lipnju nanijele su mnogo štete žitaricama koja je zahvatila i rđa. Propalo je i sijeno. Više puta je padala tuča, te su nanesene velike štete vinogradima, a i kukuruza je bilo 35 do 50% manje nego u 1938. godini. Dobro je urodio lan i konoplja.

U svinjogojstvu Banska uprava forsira mongolicu. Svinje su se prodavale tovljačima neuhranjene, jer je poljoprivredni referent dr. Nikola Živković radio na osnivanju tovljačkih zadruga. Po čitavoj Đakovštini osnivaju se raznovrsne zadruge. U Gašincima je osnovana mljekarska zadruga, a u Tomašancima Zadruga za preradbu konoplje i lana. Prodaja svih ovih proizvoda je zbog trgovačkih veza s Trećim Reichom bila osigurana. Zarada nije bila naročita, ali poslije godina krize proizvođačima se činila kao prava blagodat.

Problem đakovačkih šuma ostao je i dalje otvoren. Biskupija je u kotaru imala 11.080 ha šuma, zemljišne zajednice 7.400, Brodska imovna općina 1.132, a privatnici svega 168 hektara, pa je potražnja stanovništva izvan zemljišnih zajednica za ogrjevom bila jako izražena, a 42 šumska čuvara i 329 šumskih šteta u samo tri mjeseca ukazuju da se vodio pravi rat između vlasnika šuma i seljaka bez šume.¹⁰⁵

Zadružna proizvodnja i trgovina utjecala je i na trgovce i obrtnike. Kotarski načelnik Milutin Firis piše početkom 1940. u svom izvještaju da su se bolji obrtnici iselili ili su se latili drugih poslova, a uzroke tome vidi u tome "...što se sve više pojavljuju tvornički proizvodi, koji su kud i kamo jeftiniji nego ručni rad i što se poslije ratnih godina zanatlijski stalež tako umnožio, da bi za njegovo uposlenje trebalo mnogo bolje i povoljnije ekonomsko vrijeme."¹⁰⁶ Za trgovinu Firis izvještava: "Ona se kreće samo u neophodnim potrebama potrošača. Razlog je tome nestašica novca kod svih slojeva naroda, navlastito kod seljačkog naroda, jer su cijene zemaljskih proizvoda naprama cijenama trgovačkih predmeta nesrazmjerne, a i kod činovničkog i inog službenog staleža, jer su dućanski predmeti još uvijek, a pogotovo odjevni na visokoj cijeni, a beriva su skućena i reducirana."¹⁰⁷

105 **Grupa XXI**, 87/6022 – Izvještaj 25 od 3. I. 1940.

106 **Isto.**

107 **Isto.**

U tvornicama nema mnogo novog. Krajem 1939. izgorjela je kudeljara u Viškovcima, ali je obnovljena od Lea i Pavla Zimmermanna, te se godišnje otpremalo u Njemačku 20 vagona kudelnog vlakna, a slične kapacitete imaju i druge kudeljare.¹⁰⁸ Električna centrala u Đakovu pregradila se na jeftiniji upojni plin, ali cijena kilovatu električne energije nije snižena, pa su obrtnici i dalje radili ručno i bez upotrebe električnih strojeva iz Njemačke koji su se nudili u trgovačkoj mreži.¹⁰⁹

Krajem 1940. osnovana je u Đakovu ispostava POGOD-a, banovinskog poduzeća koji je preuzeo zadaću ranijeg Markovićevog PRIZAD-a, a mlinovi, osobito oni veliki, bili su pod još većom kontrolom države koja je regulirala i cijene i izvoz.¹¹⁰

Nakon sporazuma Cvetković-Maček nije u Đakovu i Đakovštini bilo većih političkih novosti, jer su te promjene započele u Đakovštini već dvije godine ranije. Ipak 19 đakovačkih općina s 52.943 stanovnika očekivalo je veću pomoć od Banovine Hrvatske, te je bilo razočarano što ova ne reagira na potrebe Đakova i Đakovštine koja godinama nije dobivala nikakve državne investicije o čemu se više puta pisalo u tisku.¹¹¹

Općinski izbori u Đakovštini održani su 19. svibnja 1940. godine. Od 13.453 glasača glasovalo je svega 5.180, od čega 3.063 za HSS, a 1.283 za Samostalnu demokratsku stranku. Od 1.858 birača u Đakovu glasovalo je 834 za HSS i bila je uspostavljena samo lista ove stranke. Dragan Devčić, koji se nakon zahvale Andrije Morića našao na čelu kotarske organizacije HSS-a, postao je i podnačelnik Đakova, a načelnik je Tomislav Jelešić.¹¹²

Upravne reorganizacije dovode do povišenja prireza i općinskih taksa. Kako bi se izbjegli troškovi pomaganja nezaposlenih Đakovčana, ogra-

108 **Hrvatska obrana**, 49 od 17. XII. 1939.

109 **Isto**, 50 od 25. XII. 1940.

110 Sredinom listopada 1939. kotarski načelnik Dragan Marković odlazi u Otočac za zadružnog povjerenika, a na njegovo mjesto dolazi Milutin Firis iz Donjeg Miholjca. (**Hrvatska obrana**, 41 od 21. X. 1939.)

111 **Isto**, 20 od 26. V. i 27 od 14. VII. 1940.

112 Prilikom primitka u zavičajnost trebalo je platiti taksu od 500 dinara. Ciganima, koji nisu bili zavičajni u Đakovštini, zabranjivano je trajno nastanjivanje. Mišo Kirchmayer bio je Devčićeva desna ruka, a 1931. su bili zajedno suđeni na robiju. (**Isto**, 12 od 19. III. i 16 od 24. IV. 1939.)

ničava se nastanjivanje u Đakovu, a Michael Kirchmayer djeluje kao kontrolor općinskih poduzeća.¹¹³ Polovicom 1940. uvećane su tržišne pristojbe za 200%, a ukinute povlastice od 50% članovima Gospodarske sloge.¹¹⁴ Dodatna sredstva zahtijevala je i đakovačka ubožnica, otvorena 21. srpnja 1940., nakon petnaest godina nastojanja oko njenog otvaranja.¹¹⁵ Međutim, polovicom 1940. počinju se osjećati posljedice pretjeranog izvoza poljoprivrednih proizvoda u Treći Reich. Iako na Đakovštini nije zabilježen pokušaj špekulacije sa sakrivanjem robe i onda prodavanjem po znatno višim cijenama, ipak je kotarski načelnik morao i prije 1940. godine maksimirati cijene kruha, mesa i masti za one koji su te namirnice morali kupovati, iako aprovizacija nije tada osnovana. Krajem 1939. počinje se u Đakovu osjećati nestašica soli i petroleja. Od polovice 1940. seljaci su morali prijavljivati svoje zalihe žitarica, s time da je po članu određeno 30 kilograma pšenice i 120 kilograma kukuruza, odnosno za svako grlo krupne stoke 400 kilograma kukuruza, a ostalo se moralo prodati i POGOD-u.¹¹⁶ Uredbom o opskrbi stanovništva, od 29. kolovoza 1940., utvrđena je cijena sto kilograma pšenice na tri stotine dinara, a mlinovima je naređeno da mogu mljeti samo narodno brašno iz kojeg se pekao crni narodni kruh. Brašno za kolače teško se moglo nabaviti. Uskoro je i cijena narodnom kruhu povišena od dva i pol na četiri i pol dinara, mast je od 14 povišena na 22 dinara, a krajem listopada 1940. opet su cijene skočile.¹¹⁷

Početakom 1940. predsjednik Kulturbunda u Đakovu Adam Altsheimer, tajnik Ivan Raumberger i blagajnik Josip Sayer sve su glasniji kao pripadnici njemačke narodnosne skupine. Njemačko prosvjetno društvo organizira vrlo kvalitetne zabave i akcije s određenom nacionalsocijalističkom porukom.¹¹⁸ Neki Nijemci odlaze na rad u Treći Reich, pa se

113 **Isto**, 25 od 30. VI. i 28 od 21. VII. 1940.

114 **Isto**, 4 od 28. I. 1940.

115 **Isto**

116 **Isto**, 42 od 29. X. i 49 od 17. XII. 1939.

117 **Isto**, 33 od 1. IX, 38 od 6. X. 1940. Cijena masti je povišena na 24 dinara, a kilogram svinjetine na 20 dinara.

118 Prilikom iseljavanja Nijemaca iz Besarabije u Treći Reich, u Vrpolju je organiziran doček sa zastavama s kukastim križem uz pjevanje njemačkih propagandističkih pjesama, te je režim ovaj događaj ocijenio kao akciju pete kolone i provokaciju koju u budućnosti treba spriječiti. (**Grupa XXI**, 90/6371-1940; **Hrvatska obrana**, 3 od 21. I. 1940.)

vraćaju s novim idejama o organizaciji države. No, i Banovina Hrvatska u organizaciji javnih radova i socijalnoj politici slijedi Treći Reich,. Međutim, kada je Banovina oživjela stari plan da se sagradi kanal od Đakova do Broda, seljaci su se žestoko protivili jer da će njihove njive biti poplavljene, čime je aktivirana stara srpska propaganda koja je spriječila i izgradnju kanala Vukovar – Šamac krajem 19. stoljeća, isticanjem da će se cijeli Srijem naći pod vodom. Nasuprot tome seljaci su tražili da Vodna zajednica uredi postojeće, već prilično u korov obrasle kanale.¹¹⁹

Poslijeratna propaganda da su u Đakovštini postojale velike razlike na nacionalnoj osnovi nije istinita. U Đakovštini nije bilo kulaka ni jako bogatih seljaka. U poreznoj godini 1939./40. samo je osam poreznih obveznika platilo više od pet tisuća dinara poreza. Tridesetčetvero je platilo porez između dvije i pet tisuća, 68 između tisuće i dvije tisuće dinara, a 1.600 plaća manje od 500 dinara poreza.¹²⁰ Bilo je dosta siromašnih i nezaposlenih, pa je kuhinja Sv. Ante imala i sada pune ruke posla.¹²¹

Nadnice radnika ne prate kretanja cijena životnih troškova. Tek u 1940. skočila je prosječna nadnica socijalno osiguranih radnika od 26,22 na 30,10, a radnica od 18,99 na 21,80 dinara. Uočljiva je velika razlika između muških i ženskih zarada. Slabo plaća i općina. Uredbom o minimalnim nadnicama od jeseni 1940. određena je najmanja satnica od četiri dinara, a ni dnevnicaradnica nije trebala biti ispod 35 dinara.¹²² Iako uvedeno 1937., osiguranje za slučaj starosti i smrti nije do stvaranja Nezavisne Države Hrvatske primio ni jedan đakovački radnik jer nisu imali dovoljno uplaćenih tjednih prinosa za starosnu mirovinu.

Zbog policije se sve do 6. travnja 1940. nije uspjelo osnovati novu komunističku ćeliju u Đakovu, pa je djelovanje pojedinaca na komunističkoj

119 O ovom kanalu za koji su Ministarstvo građevina i Vodna zajednica izdvojili osam milijuna dinara raspravljalo se na sastanku 13. kolovoza 1939., a bio je prisutan i ing. August Košutić, senator i član vodstva HSS-a. (**Grupa XXI**, 85/5786-1939.)

120 **Hrvatska obrana**, 41 od 27. X. 1940. U tom vremenu obračunska godina se vodi od sredine do sredine druge godine.

121 Za zimsku pomoć uoči 1941. godine vlastelinstvo Biskupije je podijelilo 250 kub. metara drva, 20 mtc krušnog i pet mtc bijelog brašna, što je bio velik poklon sirotinji Đakova. (**Isto**, 46 od 1. XII. 1940.)

122 **Konjević**, Položaj radnika, 95; **Hrvatska obrana**, 40 od 20. X. 1940. Čak i općinski radnici na uređenju kanalizacije primali su do Uredbe nadnicu od 20 dinara. (**Isto**, 21 od 2. VI. 1940.)

osnovi gotovo zanemarivo. Tada na osnivački sastanak dolazi delegat iz Okružnog komiteta KPH Osijek, Slavko Knežević. Kao imena tih prvih novih komunista spominju se Reginald Weiss, Josip Barta i Ivica Čajkovac. Komunisti utječu na rad podružnice Saveza industrijsko-zanatskih radnika, koja biva zabranjena kao članica URSSJ-a krajem 1940. godine.¹²³ Vjerojatno je ovaj sindikat stajao iza pokreta 18-orice krojačkih radnika zaposlenih kod Mije Puhla, Šime Bergera, Gabre Mutavdžića i Jakoba Epsteina. Bojeći se da se ovaj pokret, koji se 30. kolovoza 1940. pretvorio u štrajk, ne proglasi političkim, radnici su odbijali vezu ovog štrajka sa Savezom industrijsko-zanatskih radnika, tj. s Gabrom Hessom, Franjom Morićem, Eifridom Wendelom i Alojzom Medovkom. Međutim, radnička kuhinja za vrijeme štrajka i više predavanja, od kojih je jedno bilo posvećeno 150. godišnjici Francuske revolucije, dokaz su da je veza postojala. Iste značajke ima i štrajk 30-orice čaraparskih radnika koji je buknuo 2. rujna 1940. pod vodstvom Hessa, Josipa Barte, Antuna Hana i Jele Đunđerović, a završio 16. rujna sklapanjem kolektivnog ugovora i povišenjem satnice za pola dinara. Obavijest kotarskog načelnika Kabinetu bana Šubašića da će spor riješiti po Uredbi o rješavanju radnih sporova, i da je "ovo sresko načelstvo povelu postupak protiv lica koji su ovaj ("divlji", opaska MKD) štrajk izazvali, te će po završetku istog, ukoliko se dokaže da se nije postupilo u smislu spomenute Uredbe, krivce exemplarno kazniti" samo je prijetnja, jer je primjerna kazna ipak iznosila samo šest dana zatvora.¹²⁴

Izuzev ova dva pokreta pod utjecajem komunista, sve ostale pokrete radnika u Đakovštini u 1940. vodi HRS na čelu s Mijom Kirchmayerom i Draganom Devčićem, odnosno Martinom Kirchmayerom (1939.) i Ivanom Matanovcem, koji predvode Savez hrvatskih privatnih namještenika.¹²⁵

123 **Konjević**, Radnički pokret, 248 i 293. Početkom veljače 1941. osnovana je i skojevska ćelija. (**Đakovački list**, 268 od 28. II. 1959. – kazivanja Stjepana Kizivata.) Savez industrijsko-zanatskih radnika učlanjivao je razne vrste radnika i bio je izvanredno prikladan za male sredine, te ga je forsirao i Josip Cazi. Njega potiče i Ivan Novak koji je polovicom 1939. interniran u Đakovu koje mu je bilo zavičajno mjesto. U podružnici ovog saveza su radili i Gabro Hess, Josip Barta, Antun Han i Jela Đunđerović.

124 **Grupa V (Štrajkovi)**, 6/311-1940.; **Konjević**, Radnički pokret, 386-387.

125 **Hrvatska obrana**, 19 od 19. VI. 1939.; 4 od 28. I. i 42 od 3. XI. 1940. Radnički pomladak okuplja se u Radničkoj mladici.

Dakako, HRS nije vodio štrajkove s onom oštrinom kao komunisti i to stoga što je HRS bio sindikat vladajuće stranke, pa mu i nije bilo u interesu da pokaže da Banovina ima tako velikih gospodarskih poteškoća koje djeluju i na socijalni mir. Prvo je buknuo 18. srpnja 1940. štrajk u mlinu "Rosa" u Vrpolju. Iako je od 38 radnika štrajkovalo samo 18, radnici su uspjeli povišiti zarade na utovaru od 26 na 30 dinara (tražili su 35, odnosno utovar po vagonu za 10 dinara). Odmah po završetku ovog štrajka u pokret su stupili i mlinari "Sloge" u Đakovu, također pod vodstvom HRS-a.¹²⁶ U kolovozu 1940. zatražili su i radnici Prve hrvatsko-slavonske maslarne Pavla Stubea, koja je svoje proizvode izvozila u Njemačku, povišicu plaća i kolektivni ugovor. Spor nije riješen ni kroz dva postupka mirenja, jer je Stube nudio samo povišicu od 20% i to samo za neke radnike (Andriju Lehmana, Tomu Rechnera i Ivana Raumbergera), a radnici su tražili da se zarade povise za sve radnike. Pokret nije završen do travnja 1941. kada se nalazio na rješavanju kod osječkog Radnog suda.¹²⁷ I u kudeljari u Viškovcima vođeni su pokreti Prvog maja 1940. i ponovno početkom srpnja.¹²⁸ U ožujku 1940. Gospodarska sloga je dogovarala zaradu vinogradarskih radnika. Radnici su tražili da zarada bude jednaka bez obzira na spol i dob radnika. Nakon dužih i vrlo teških pregovora zaključeno je da dnevnicu ne može biti manja od 30 ali ni veća od 55 dinara, a neki su poslovi dogovoreni kao rad u akordu, što je za radnike bilo krajnje iscrpljujuće.¹²⁹ Svakako da su vijesti o ratu stvarale veliku zabrinutost i za osobnu budućnost svakog pojedinca ali i za budućnost Banovine Hrvatske. Na skupštinu HRS-a i Saveza hrvatskih privatnih namještenika, 29. prosinca 1940., gdje je trebalo podržati odluke Banske vlasti i osobito zabranu Hrvatskog radničkog sindikalnog saveza, došli su najjači ljudi iz Zagreba: Vjekoslav Blaškov i Alois Pećnik iz vodstva HRS-a, odjelni predstojnik za socijalnu politiku u Banskoj upravi Banovine Hrvatske Rasuhin i tajnik zagrebačke Radničke komore Božo Vinković. Izvještavajući svog nalogodavca o ovom putu, pravnik Vinković

126 **Grupa V**, 5/216-1940; **RK**, 591/1-8435/1940.; **Konjević**, Radnički pokret, 370.

127 **Grupa V**, 5/306-1940; **Konjević**, Radnički pokret, 371.

128 **Konjević**, Radnički pokret, 388.

129 **Isto**, 360; **Grupa V**, 7/324-1940.; **Hrvatska obrana**, 30 od 4. VIII. 1940. rigolovanje se obavljalo u akordu i za 1 čhv. se plaćalo četiri dinara.

nije mogao a da ne izvijesti da djelatnici Đakova i Đakovštine žive u teškim prilikama, i da bi zbog dvije tisuće radnika, a i zbog toga što su "mnogi poslodavci Đakova i okolice vrlo nesocijalni", trebalo osnovati i u Đakovu povjereništvo Radničke komore koje bi vodilo brigu o radništvu. Vinković je posebice istakao težak položaj radnika na kudeljarama i u mlinovima, gdje su radnici izloženi propuhu i hladnoći, te prašini, što ima za posljedicu velik broj oboljenja. Vinković ističe da se vodi vrlo mali ili nikakav nadzor nad radnim vremenom i zaradama. Na skupštini je usvojena rezolucija u pet točaka: 1. Da se poštuju sklopljeni kolektivni ugovori; 2. Da se jedinstveni kolektivni ugovor za tekstilnu industriju u Banovini protegne i na kudeljare; 3. Da se čim prije donese Zakon po kojemu se radnik ne može otpustiti s posla za vrijeme bolovanja; 4. Da se čim prije izradi kolektivni ugovor za čitavu mlinsku industriju i 5. Da se što rije osnuje Povjereništvo Radničke komore u Đakovu.¹³⁰

Na početku 1941. nema novina na polju radnih odnosa, ali ima na području cijena i ponudi hrane. Kruh se sastoji od 65% kukuruznog i 35% jednoličnog pšeničnog brašna, ali nedostaje brašna, pa je polovicom ožujka izabran aprovizacioni odbor koji je trebao osnovati aprovizaciju kao trgovinu kojom će se na točkice svakom radniku osigurati najnužnija količina kruha ili brašna.¹³¹ Ne zapaža se življa aktivnost HRS-a. Od Nove godine do raspada Jugoslavije sklopljena su u Đakovu samo dva kolektivna ugovora i to ugovor za klesarske radnike (u travnju) koji su obavljali neke klesarske poslove u katedrali i na groblju, i ugovor za radnike žitarskih nakupnih stanica POGOD-a.¹³²

130 **RK**, 172/1941 i 313/1941. – Izvještaj Vinkovića od 30. XII. 1940. Radnici su tražili da im se otvori zdravstvena ambulanta. (**Konjević**, Radnički pokret, 182; **Hrvatska obrana**, 49 od 25. XII. i 50 od 31. XII. 1940.)

131 Od općinskog vijeća u Odbor su ušli Dragan Devčić i Mišo Geiger, a od građana Šime Mikić, Slavko Loci i Mato Matanovac. (**Hrvatska obrana**, 11 od 23. III. 1941.)

132 **Isto**, 13 od 6. IV. 1941. Mlin "Štediša" je tek početkom 1941. izvjesio na uvid Poslovni red, iako je izrađen nekoliko godina ranije. Radnicima je zagantirano biranje radničkih povjerenika, ali su bile navedene i njihove dužnosti, uz kazne, pa je prevelikom naglašavanju zabrana i kazni prigovorio i pravnik koji je red potvrđivao. (**RK**, 622/1-304 od 9. I. 1941.)

5.

Velika svjetska kriza omogućila je sve snažnije zadiranje države u gospodarske i socijalne odnose. Na drugoj strani javlja se HSS sa svojim organizacijama koje teže k istom cilju i u tom vremenu ravnoteže, od 1936. do 1939., društveni su slojevi manje opterećeni prirezom nego prije i poslije. Nakon kraćeg stanja ravnoteže Mačekove organizacije postaju sve značajniji čimbenik u rješavanju gospodarskih i socijalnih pitanja da bi to postalo osobito izraženo kada HSS dolazi na vlast u Banovini Hrvatskoj. Sada HRS kao režimski sindikat kroz svoje zahtjeve ne prati porast cijena troškova života te radnici dobivaju sve manje realne zarade, što svakako ne pridonosi smirivanju već uznemiravanju socijalne scene. Banovina je znala da izvoz u Treći Reich nije smio stati, a kod toga izvoza Banovina je, pa i Đakovština sa svojim kudeljarama, mlinovima, žitnicama i stokom, bila važna. No, u takvim uvjetima prihodi općine Đakovo postaju sve manji, pa i usprkos ograničavanja rashoda općinski prirez na državni prirez opet počinje rasti, čime rastu i socijalne napetosti i porezna opterećenja (tabela 1).

Tabela 1. - Proračuni Općine Đakovo od 1930. do 1941. godine (x)

u dinarima

Godina	Prihodi	Rashodi	Razlika	Postotak opć. prireza na državni porez
1930.	1.226.824	2.203.738	976.914	100% na 977.569
1931.	2.399.778	3.449.815	1.050.037	Bez podataka
1932.	2.450.403	3.601.443	1.151.040	134% na 816.000
1933.	2.175.310	3.506.792	1.333.282	164% na 784.000
1934.	2.711.131	3.891.746	1.180.615	151%
1935.	2.348.526	3.410.194	1.061.668	140%
1936.	2.122.369	2.987.958	865.589	133% na 651.182

Godina	Prihodi	Rashodi	Razlika	Postotak opć. prireza na državni porez
1937/38.	2.002.775	2.515.943	513.668	79% na 650.400
1938/39.	2.789.932	3.337.498	547.566	96% na 634.125
1939/40.	2.723.712	3.508.721	785.009	120% na 650.470
1940/41.	1.678.505	2.458.150	779.645	124%

X. **Narodna obrana**, 17 od 26. IV. 1930.; 52 od 24. XI. 1932., 8 od 23. II. 1934.; 44 od 2. XI. 1934.; **Hrvatska obrana**, 31 od 2. VIII. 1935; 21 od 22. V. 1936; 14 od 10. IV. 1938; 5. od 29. I. 1939; 11 od 24. III. 1940; **Hrvatska Đakovština**, 15. od 22. V. 1937.

ECONOMIC AND SOCIAL CONDITIONS IN ĐAKOVO AREA FROM 1929-1941.

Summary

A big economic crisis affected Đakovo and the surrounding area, too. Lots of families, mainly of farmers and industry workers were poverty-stricken. The middle-class: merchants and handicraftsmen tried to protect their families from similar experiences by thrift, reduced wages paid to their employees or even by lay-offs. At the time of general stagnation of the country's economy the intervention of the state proved to be abortive and non-efficient. In other words, such measures used to protect the upper-classes and individuals loyal to the government. This led to strengthening of the middle-class, which suffered most during the crisis. Members of HSS (Croatian Peasants' Party) appear as a political factor acting through "Gospodarska sloga", farm-cooperatives and "Hrvatski radnički savez", a trade union influenced and supported by the HSS. Other trade unions, especially Yugoslav and communist were successful to the certain extent, but their influence was getting weaker as the World War II approached.